

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра всесвітньої історії та історіографії

Серія «Навчально-методичні посібники»

В. М. Андрєєв, Ю. В. Капарулін

ІСТОРІЯ РОСІЇ ТА СРСР

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр
спеціальності 6.020302
Історія денної і заочної форм навчання

**Херсон
2015**

УДК 94(470+[47-57])(075.8)
ББК 63.9(4Рос)+63.3(2)6я73
А 65

Рецензенти:

Черемісін Олександр Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету.

Цибуленко Геннадій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

Обговорено на засіданні кафедри всесвітньої історії та історіографії
протокол № 9 від 02.02.2015.

Розглянуто на засіданні НМР
факультету психології, історії та соціології
протокол № 8 від 04.03.2015.

Схвалено науково-методичною радою ХДУ
протокол № 4 від 16.04.2015.

Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ
протокол № 10 від 27.04.2015.

Андрєєв В. М., Капарулін Ю. В.

А 65 Історія Росії та СРСР: навчально-методичний посібник /
В. М. Андрєєв, Ю. В. Капарулін. – Херсон : ФОП Головка О.А., 2015. –
68 с. – (Сер.: Навчально-методичні посібники).

ISBN 978-617-7326-04-4

Посібник містить методичні рекомендації та навчальні матеріали з курсу
«Історія Росії та СРСР». Видання розраховано на студентів вищих
навчальних закладів та викладачів.

УДК 94(470+[47-57])(075.8)
ББК 63.9(4Рос)+63.3(2)6я73

ПЕРЕДМОВА

Програма навчального курсу охоплює період з 1917 року до початку XXI століття. Вона враховує сучасні підходи до радянського періоду історії, розкриває особливості суспільно-політичного та економічного розвитку Російської Федерації на сучасному етапі. Основна увага зосереджена на проблемах та протиріччях радянського періоду історії, її оцінки в сучасній історіографії, трансформаціям які відбуваються в новітній історії Росії.

Програма відповідає вимогам освітньої та професійної підготовки викладачів вишів та вчителів та загальноосвітніх закладів України. Представлений навчально-методичний посібник розрахований на студентів-істориків IV курсу денної та заочної форм навчання.

Мета курсу:

Навчальний курс історії Росії та СРСР визначається як важлива складова історичної освіти. Він покликаний дати знання з основних проблем історії Росії в контексті всесвітньої та вітчизняної історії, розкрити головні риси економічного, політичного та соціального розвитку країни. Курс визначає місце і роль радянської і російської держав в європейській і світовій цивілізаціях.

Завдання курсу:

Вивчення начального курсу передбачає опрацювання масиву історичного матеріалу виходячи з нових методологічних засад, які базуються на сучасному світобаченні історичних процесів. Виходячи з цього, слід визначити наступні блоки завдань:

методичні: на основі аналізу історичного процесу модернізації і державного устрою Російської держави, значного обсягу конкретно-історичного матеріалу сформуванню у студентів цілісну картину її соціально-економічного та політичного розвитку, вміння використовувати цей матеріал;

пізнавальні: розвинути інтерес до наукових праць та розвідок з історії Росії, навчити розглядати її в тісному взаємозв'язку з історією України, сприяти формуванню об'єктивного ставлення до навчального матеріалу;

практичні: за підсумками вивчення курсу студенти повинні вміти здійснювати фаховий аналіз основних проблем історії Росії, навчитись вільно оперувати джерелами та науковою літературою, вміти вести аргументовану полеміку на основі засвоєного матеріалу.

Методи навчання

Програмою курсу передбачається використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів (використовуються словесні методи навчання (*бесіда,*

пояснення, розповідь, лекція, інструктаж), робота з навчальною літературою, наочні методи навчання (ілюстрування та демонстрування), практичні методи навчання (вправи, практичні роботи, дослідні роботи)) та методів стимулювання і мотивації їх навчання (методи формування пізнавальних інтересів учнів (метод створення відчуття успіху в навчанні) та метод стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні)).

Методи контролю

У процесі вивчення навчальної дисципліни використовуються наступні методи контролю:

1. Поточний – здійснюється на семінарських заняттях. За змістом він включає перевірку розуміння та запам'ятовування студентом навчального матеріалу, який охоплюється темою лекційного та семінарського заняття, умінь самостійно опрацьовувати нормативно-правові акти та навчально-методичну літературу, здатність осмислити зміст теми, що вивчається, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал, а також завдань самостійної роботи;

2. Підсумковий – здійснюється у формі письмової комплексної (екзаменаційної) контрольної роботи, яка охоплює матеріал тем модуля. Кожному студенту видається індивідуальний варіант контрольних завдань.

Модульний контроль проводиться на останньому занятті модуля, протягом двох академічних годин. До модульного контролю допускаються лише ті студенти, які виконали у повному обсязі всі види навчальних робіт (реферати, самостійні роботи тощо), передбачені навчальною програмою.

ПРОГРАМА КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»

Тема 1. Революція і Громадянська війна в Росії. 1917-1920 рр.

Падіння самодержавства. Зміни в системі державної влади. «Корніловська альтернатива». Прихід до влади більшовиків. Соціально-економічні перебудови радянського уряду. «Воєнний комунізм». Прийняття Радянської Конституції. Початок Громадянської війни, її особливості. Перетворення Радянської республіки в єдиний військовий табір. Етапи фронтової Громадянської війни і її підсумки.

Тема 2. Утворення та розвиток СРСР в умовах Нової економічної політики. 1921-1928 рр.

Перехід до непу, перші етапи впровадження. Утворення та конституційне оформлення СРСР. Політична боротьба за утвердження курсу на будівництво соціалізму в одній країні. Боротьба за владу в останні роки життя В. Леніна. «Триумвірат» і троцькістська опозиція. «Двуумвірат», «нова» та об'єднана» опозиції. Відновлення народного господарства, перехід до індустріалізації та колективізації.

Тема 3. Форсована індустріалізація СРСР. 1928-1937 рр. Остаточне утвердження тоталітарного режиму (1929-1939 рр.)

Ідеологія і політика соціалістичних перебудов. Індустріалізація. Колективізація. Перші п'ятирічки як етап «культурної революції». Прийняття Конституції СРСР. Боротьба з «ворогами народу». Національна політика. Зовнішня політика.

Тема 4. СРСР в роки Другої світової (1939-1945 рр.)

Зовнішня політика СРСР в умовах зростаючої небезпеки. Передвоєнна фаза модернізації радянської економіки та збройних сил. Закінчення культурної революції, передвоєнна підготовка населення до війни.

Гітлерівський напад. Перебудова країни на військовий лад. Оборонні бої літа-осені 1941 р. Московська битва. Утворення та укріплення антигітлерівської коаліції. Корінний перелом в війні. Курська битва. Внутрішня і зовнішня політика в роки війни. Мобілізація народного господарства. В тилу ворога. Ідеологія патріотизму.

Перемога над Німеччиною. Питання післявоєнної перебудови світу на конференціях в Ялті і Потсдамі. Розгром Квантунської армії. Підсумки та наслідки війни.

Тема 5. СРСР у повоєнний період (1946-1953 рр.)

Початок «холодної війни». Зміни в політичному керівництві країни. Смерть Сталіна. Відновлення і розвиток народного господарства. Зміни в соціальній сфері життя суспільства. Післявоєнні досягнення в галузі радянської науки, освіти та культури.

Тема 6. Перша спроба лібералізації тоталітарної системи (1953-1964 рр.)

Новий курс розвитку країни. Початок подолання «культу особи». Поразка Л. Берії в боротьбі за політичне лідерство. Падіння Г. Маленкова. Укріплення позицій М. Хрущова. XX з'їзд партії. Реорганізація управління у зв'язку з «будівництвом комунізму». Відставка Хрущова. Соціально-економічний розвиток. Культура і суспільні рухи. Національна політика і національні рухи.

Тема 7. Відновлення в СРСР основних засад тоталітарної системи. «Розвинутий соціалізм» (1964-1985 рр.)

Утвердження Брежнєва при владі. Пошуки шляхів укріплення соціалізму за Ю. Андропова і К. Черненко. Ускладнення зовнішньополітичного розвитку СРСР. Афганська війна. Культура, офіційна ідеологія та інакодумство. Дисидентські рухи. Національна політика і національні рухи 1964-1985 рр.

Тема 8. Горбачовська перебудова та її наслідки (1985-1991 рр.)

Курс на прискорення соціально-економічного розвитку радянського суспільства 1985-1986 рр. Початок перебудови системи суспільних відносин с СРСР 1987-1990 р. «Парад суверенітетів» і доля реформ. Ліквідація державно-політичних структур СРСР. «Ново-Огарево 2» і юридичне оформлення розпаду СРСР. РРФСР напередодні перетворення в федерацію (вересень-грудень 1991 р.)

Тема 9. Російська федерація (1992-2012 рр.)

Перехід до нового суспільства. Економічні перебудови та їх соціальні наслідки 1992-1999 рр. Формування та розвиток нової політичної системи 1992-1999 рр. Російська культура в 1990-х рр. Зовнішня політика Росії в 1990-х рр. Особливості розвитку Російської Федерації у XXI ст.

ЗМІСТОВІ МОДУЛІ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

РЕВОЛЮЦІЯ 1917. ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1917-1921 РР. УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СРСР (1922 – ПОЧАТОК 1950-Х РР.)

Лекційний модуль

1. Революція і Громадянська війна в Росії. 1917-1921 рр.
2. Утворення та розвиток СРСР в умовах Нової економічної політики. 1921-1928 рр.)
3. Форсована індустріалізація СРСР. 1928-1937 рр. Остаточне утвердження тоталітарного режиму (1929-1939 рр.)
4. СРСР в роки Другої світової (1939-1945 рр.)
5. СРСР у повоєнний період (1946-1953 рр.)

Семінарський модуль

1. Захоплення влади більшовиками. Боротьба за владу Рад на місцях
2. Громадянська війна. Встановлення диктатури більшовиків
3. Нова економічна політика радянської влади
4. Політика «великого стрибка». Утвердження тоталітарного режиму.
5. Суспільно-політичний розвиток СРСР в 1920-30-ті рр. ХХ століття
6. СРСР в роки Другої світової війни
7. Основні риси зовнішньої політики СРСР у повоєнний період (1946-1953 рр.)
8. Внутрішня політика у післявоєнний період 1945-1953 рр.

Модуль самостійної роботи

1. Радянське державне будівництво в період громадянської війни (1918 -1921 рр.)
2. Білий рух у 1918-1921 рр.
3. Національна політика СРСР (1922-1929 рр.)
4. Зовнішня політика СРСР (1922-1929 рр.)
5. Перші п'ятирічні плани, їх зміст та підсумки
6. Створення культу особистості Сталіна, ідеології вождізму і сталінізму
7. Радянсько-німецький договір про ненапад
8. Органи державної влади і управління в роки Великої Вітчизняної війни

Підсумкова тека

1. Жовтневий переворот 1917 року
2. Другий Всеросійський з'їзд Рад. Створення уряду – Ради Народних Комісарів
3. Характеристика перших законодавчих актів Радянського уряду
4. Перемога радянської влади на місцях
5. Ліквідація багатопартійної політичної системи. Створення системи державно-каральних органів. «Червоний» та «Білий терор»
6. Політика воєнного комунізму
7. Основні періоди громадянської війни. Класи, стани, партії у громадянській війні
8. Внутрішнє і зовнішнє становище Радянської Росії після громадянської війни.
9. X з'їзд партії. Проголошення курсу «нової економічної політики»
10. Державно-політичний розвиток. Утворення СРСР
11. Початок культурної революції
12. Згортання непу і початок впровадження адміністративно-репресивних методів розвитку економіки
13. Курс на індустріалізацію, підвищення економічного потенціалу країни
14. Колективізація сільського господарства
15. Політичний розвиток країни. Утворення СРСР та його розбудова
16. Створення культу особи Сталіна
17. Масові політичні репресії, геноцид проти населення країни
18. Зовнішня політика радянського уряду в 1939-1941 рр.
19. Підсумки економічного, соціального та політичного розвитку СРСР
20. на кінець 30-х – початок 40-х рр.
21. Посилення «партійного керівництва» промисловістю та транспортом
22. Характер Другої світової війни для СРСР
23. Мобілізаційні заходи радянського уряду
24. Початковий період війни, причини поразок. Партизанська боротьба в тилу ворога
25. Сталінградська, Курська битви. Вирішальні битви 1944–1945 рр.
26. Загальні підсумки війни
27. СРСР у холодній війні
28. Радянська зовнішня політика у Східній та Центральній Європі
29. Створення «соціалістичного табору»

30. Німецьке питання і СРСР
31. Далекосхідна політика радянського уряду

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СРСР У 1953-1985 РР.

Лекційний модуль

1. Перша спроба лібералізації тоталітарної системи (1953-1964 рр.) Відновлення в СРСР основних засад тоталітарної системи. «Розвинутий соціалізм» (1964-1985 рр.)
2. Горбачовська перебудова та її наслідки (1985-1991 рр.)
3. Російська федерація (1992-2012 рр.)

Семінарський модуль

1. Перемоги та поразки у боротьбі за новий курс розвитку країни часів «Відлиги». Зміни у суспільно-політичному житті
2. Соціально-економічний розвиток СРСР у роки «Відлиги»
3. Культура та суспільні рухи часів «Відлиги».
4. Зовнішня політика 1953-1964 рр.
5. Ранній «розвинутий соціалізм» 1964-1977 рр.
6. Конституція СРСР 1977 Р. і стан країни в роки пізнього «розвинутого соціалізму».
7. Культура, офіційна ідеологія, інакомислення та національні рухи (др. пол. 1960-х – поч. 1980-х рр.)
8. Зовнішня політика часів «розвинутого соціалізму» 1964-1985 рр.
9. Курс на прискорення соціально-економічного розвитку радянського суспільства 1985-1986 рр.
10. Початок перебудови системи суспільних відносин у СРСР. 1987 - весна 1990 рр.
11. «Парад суверенітетів» та доля реформ. Середина 1990 - середина 1991 рр.

Модуль самостійної роботи

1. Пошуки шляхів прискорення розвитку суспільства у повоєнний період
2. Політичний портрет М. С. Хрущова
3. XX з'їзд КПРС, його рішення і значення
4. Політичний портрет Л. І. Брежнєва
5. Конституція 1977 року – апофеоз ідеології «розвинутого соціалізму»
6. Боротьба з інакомислячими. Правозахисний рух

7. Продовольча програма СРСР – задум і дійсність

Підсумкова тека

1. Криза «верхів» партійно-державні влади після смерті Й. Сталіна. Перші акти лібералізації
2. Політичний портрет М. С. Хрущова.
3. XX з'їзд КПРС (1956 р.). Доповідь Хрущова «Про культ особистості та його наслідки»
4. Боротьба за владу в країні між прихильниками «ліберального» та «тоталітарного» курсів
5. Економічні і соціальні реформи М. С. Хрущова
6. XXI та XXII з'їзди КПРС. Помилки в розумінні реальних можливостей
7. подальшого розвитку радянського суспільства.
8. Розвиток економіки у сер. 1960-х - 1 пол. 1970-х рр. Економічна реформа 1965 р.
9. Політичний портрет Л. І. Брежнєва
10. Основні тенденції розвитку промисловості у 2 пол. 1970-х – 1 пол. 1980-х рр.
11. Продовольча програма СРСР (1982 р.): задум і дійсність
12. СРСР і в'єтнамська війна США
13. Розрядка міжнародної напруженості
14. Загострення міжнародних відносин 1 пол. 1980-х рр.
15. Відносини СРСР з соціалістичними країнами
16. Радянський Союз і «третій світ»
17. Політичний портрет М. С. Горбачова
18. Проблема «перебудови» у сучасній російській історіографії
19. Концепція «прискорення»: теоретичні засади та практика реалізації
20. Перебудова політичної системи.
21. Національні конфлікти, виникнення тенденцій республіканського сепаратизму
22. З'їзди народних депутатів, їх роль у розвитку процесів демократизації суспільства
23. Концепція «нового політичного мислення»
24. Відносини СРСР з США і країнами Заходу
25. Стосунки з країнами соціалізму, причини розпаду соціалістичної системи

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. РОЗПАД СРСР. СТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Лекційний модуль

1. Горбачовська перебудова та її наслідки (1985-1991 рр.)
2. Створення Російської Федерації. Основні засади державної політики РФ (1992-2010 рр.)

Семінарський модуль

1. Демонтаж союзної державності. Кінець серпня–грудень 1991 р.
2. РРФСР в канун перетворення у Російську Федерацію. Вересень-грудень 1991 р.
3. Російська Федерація у 1992-2004 рр.
4. Росія на початку нового тисячоліття.

Модуль самостійної роботи

1. Основні шляхи радикальної економічної реформи доби М. С. Горбачова
2. Завершення «холодної війни»
3. Розпад СРСР
4. Внутрішня і зовнішня політика Б. Єльцина
5. Зовнішня політика президента РФ Д. Медведєва

Підсумкова тека

1. Початок ядерного роззброєння
2. Результати і наслідки політики «нового мислення»
3. Курс російського керівництва на відновлення російської державності.
4. Зміст економічної реформи 1 пол. 1990-х рр.
5. Підсумки соціально-економічного розвитку Російської Федерації у 1990-х рр.
6. Формування нової політичної системи Росії
7. Політичні портрети В. В. Путіна та Д. А. Медведєва
8. Зміцнення федеративної держави
9. Особливості партійного будівництва в Російській Федерації
10. Економічний розвиток Росії на межі століть
11. Внутрішня політика Б. Єльцина
12. Відносини між владою і національними автономіями у 1992-1994 рр.
13. Причини конфлікту між президентом і парламентом Російської Федерації у 1993 р.
14. Прийняття Конституції Російської Федерації

15. Передумови та причини російсько-чеченських війн
16. Основні напрямки зовнішньої політики Ю. Єльцина
17. Внутрішня політика В. Путіна на пості президента Російської Федерації
18. Риси зовнішньої політика РФ за президентства В. Путіна
19. Російська культура 1991-2010 рр.: проблеми та здобутки
20. Російська література та мистецтво: головні течії початку XXI ст.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

РЕВОЛЮЦІЯ 1917. ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1917-1921 РР. УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СРСР (1922 – ПОЧАТОК 1950-Х РР.)

Тема 1. Революція і Громадянська війна в Росії. 1917-1920 рр.

Перша світова війна виявилася важким випробуванням для російської економіки. З одного боку, в окремих галузях промисловості випуск продукції зріс у десятки разів. Росія самостійно почала випускати автомобілі, панцирники, літаки, а з іншого – не вистачало найнеобхіднішого – продовольства, одягу, взуття. Посівні площі зменшилися на 10%, виробництво м'яса – на 70%. Однак, відсутність хліба у прифронтових районах та в столиці були викликані не критичною ситуацією у сільському господарстві, а відсутністю належної системи сполучення і постачання. Впродовж 1914–1916 рр. ціни на продовольство зросли у 4–5 разів. Ситуація в промисловості теж була складною. У 1915 р. зупинилося 573 промислових підприємства, а в 1916 р. – ще 74 металургійні заводи. Почалася інфляція, зріс державний борг. Війна вкрай загострила й без того непросту соціальну ситуацію. Наслідком військових поразок стало відновлення страйків робітників та протестів селян. У масових страйках наприкінці 1916 р. взяло участь понад 1 млн. робітників.

Відбулося майже 300 масових виступів селян. Микола II був змушений іти на поступки опозиції. Він погодився на збільшення повноважень Думи. Проте імператор рішуче відмовився від створення уряду, підконтрольного парламенту. Поступки царя мали обмежений характер і не вели до негайних змін, а тому масові протести продовжувалися весь січень 1917 р. У лютому застрайкували робітники одного з найбільших заводів Петрограда – Путилівського. 23 лютого 1917 р. у столиці відбулася масова демонстрація, на якій робітники вимагали хліба та припинення війни. Наступного дня в страйку взяло участь понад 200 тис. робітників Петрограда. 26 лютого військові частини почали приєднуватися до страйкуючих та демонстрантів. Почалася збройна

---

¹ При написанні розділу використано матеріали з праці, – Вітенко М. Історія Росії. Від найдавніших часів до наших днів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Вітенко. – Івано-Франківськ, 2013. – 346 с.

боротьба. До 1 березня 1917 р. на сторону повсталих перейшов весь петроградський гарнізон – майже 250 тис. солдатів. Повсталі захопили вокзали, мости, арсенал, державні установи. Майже одночасно революційні події охопили Москву, Київ, інші міста та регіони імперії. 25 лютого Микола II розпустив Думу, а в ніч з 2 на 3 березня зрікся престолу за себе і свого сина.

Подальша доля сім'ї останнього імператора склалася трагічно – після тривалого утримання під арештом 16 липня 1918 р. Миколу Романова, Олександру Федорівну, всіх їхніх дітей, лікаря і трьох людей із прислуги було розстріляно в будинку М. Іпатьєва в Єкатеринбурзі, а їхні тіла було скинуто у недіючу шахту поблизу міста. Так завершився майже 200-літній імперський період в історії Росії.

25 жовтня 1917 р. загони червоногвардійців зайняли найбільш важливі пункти у Петрограді, а в ніч з 25 на 26 жовтня (6–7 листопада за новим стилем) було захоплено колишню імператорську резиденцію – Зимовий палац, де засідав Тимчасовий уряд. Влада перейшла в руки більшовиків, очолюваних Леніним.

Нова влада проголосила “Декрет про мир”, “Декрет про землю”. У цих законодавчих документах більшовики декларували ліквідацію приватної власності на землю, дискримінаційного щодо селянства земельного законодавства, поміщицькі землі переходили в користування селянам, Росія припиняла участь у Першій світовій війні. Загалом перші дії більшовиків враховували найбільш популярні серед населення ідеї. Нову владу визнали селяни центральних районів Росії. Майже одночасно з Петроградом більшовики захопили владу в Москві, промислових містах Уралу, Поволжя та Донбасу. В радянській історіографії процес переходу держави до рук більшовиків одержав назву “тріумфальної ходи радянської влади”, оскільки збройний опір розгорівся лише у 15 з наявних 84 центрів губерній. Так, в Україні, Коканді, Естонії, Латвії, Білорусії, Фінляндії, на Кавказі більшовики зустріли активний спротив місцевих національних державних утворень.

Громадянську війну умовно поділяють на 5 етапів. 1-й етап: жовтень 1917 – травень 1918 р. В цей час військові зіткнення мали локальний характер. Боротьбу з більшовиками вели генерал О. Каледін, колишній голова Тимчасового уряду О. Керенський, генерал П. Краснов, а також Українська Центральна Рада, очолювана М. Грушевським. Трагізм тієї доби відображений у творах багатьох російських та українських письменників. Серед них особливої уваги заслуговують “Дні Турбіних” (“Біла гвардія”) М. Булгакова та “Чотири шаблі” Ю. Яновського. На Дону О. Каледіним було створено Добровольчу армію. На підтримку

білому рухові розпочалася інтервенція англійських, американських, японських та французьких військ до Росії (т. зв. “перший похід Антанти”). 2-й етап: травень-листопад 1918 р. В цей період відбулися повстання в Сибіру 45 тисяч чехословацьких військових, більше 200 селянських повстань. В Омську підняв повстання адмірал О. Колчак. У низці регіонів було створено місцеві державні утворення, що вимагали скликання Установчих зборів. О. Колчак зміг взяти контроль над всіма ними і заволодів цілим Сибіром. 3-й етап: листопад 1918 – весна 1919 р. На цьому етапі генерали О. Колчак, А. Денікін, М. Юденич, Є. Міллер з різних сторін намагалися захопити Москву та Петроград. Іноземні інтервенти захопили Мурманськ, Далекий Схід, Одесу. 4-й етап: весна 1919 – квітень 1920 р. В цей час РСЧА розгромила армії А. Денікіна, О. Колчака, М. Юденича, захопила Україну, Білорусію тощо. 5-й етап: травень – листопад 1920 р. Відбулася радянсько-польська війна, було розгромлено армію П. Врангеля. У серпні 1920 р. есер О. Антонов організував 2 селянські армії. Всього у повстаннях взяли участь понад 100 тисяч селян. Усі вони були придушені впродовж 1920–1921 рр.

Встановлення радянської влади в окремих регіонах затягнулося на тривалий час. Так, у Якутії до червня 1923 р. діяла білогвардійська Сибірська Добровольча Дружина. Лише в тому ж 1923 р. більшовики остаточно заволоділи Чукоткою та Камчаткою. В Середній Азії військові операції проти басмачів радянські війська здійснювали аж до 1938 р.

Під час війни воюючі сторони поводитися з надзвичайною жорстокістю. Жертвами “червоного” та “білого” терорів ставали як роззброєні противники, так і мирне населення. Їхня чисельність оцінюється у 1,5 млн. осіб. Загалом же від військових дій, голоду, епідемій і терору у роки Громадянської війни в Росії загинуло понад 10,5 млн. людей, а ще 2 млн. емігрувало до країн Європи, США тощо. Російська інтелігенція імперської доби в результаті війни була майже повністю знищена.

Тема 2. Утворення та розвиток СРСР в умовах Нової економічної політики. 1921-1928 рр.

30 грудня 1922 р. Всесоюзний з'їзд Рад затвердив Декларацію та Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. До нього ввійшли Україна, Білорусія, Росія та Закавказзя. З'їзд вибрав Центральний Виконавчий Комітет – радянський уряд. Урегулювання кордонів між республіками та з сусідніми державами тривало до 1954 р. Договір і декларація про утворення СРСР затверджували фактичний унітарний устрій у країні, оскільки

політичне керівництво республіками мали здійснювати Центральний комітет та Політбюро ВКП(б) зі своєю жорсткою внутрішньою централізацією. В подальшому майже всі учасники з'їзду були репресовані. Утворення СРСР дозволило більшовикам досягти подвійної мети: 1) зупинити хвилю зростаючого націоналізму в радянських республіках; 2) зберегти централізований характер управління країною.

Політика “воєнного комунізму”, Перша світова та Громадянська війни привели до значного спаду економіки. Лише людські втрати сягали 15 млн. осіб. Були зруйновані шахти, рудники, промислові підприємства. Багато заводів припинили роботу через брак сировини. Нестача продовольства змушувала робітників переселятися в села. Рівень промисловості зменшився у 7 разів. Заборона приватної торгівлі, реквізиції зерна привели до масового голоду в 1920 – 1921 рр. на Поволжі, Кубані, в Україні. У цих умовах Раднарком продовжував заходи щодо посилення безринкових взаємин і плановості в економіці. Зокрема, було націоналізовано навіть дрібні підприємства. В грудні 1920 р. затверджено План відбудови народного господарства і його електрифікації (ГОЕЛРО). На початку 1921 р. було створено Державну комісію для розробки планів розвитку країни – Держплан. Було скасовано гроші. Тут політика більшовиків наштовхнулася на зростаючий опір селян і навіть робітників. 1 травня 1921 р. вибухнуло антибільшовицьке повстання у Кронштадті. Повсталі матроси висунули гасло “Вся влада Радам, але не партіям”. Дедалі масовішим ставав рух селян у Тамбовській губернії, зростала підтримка загонів Н. Махна в Україні. Особливе невдоволення селян викликала продрозкладка. Її ліквідації вимагали й робітники, які розгорнули страйкову боротьбу. Стало очевидним, що продовження такої політики приречене на крах. Тому в березні 1921 р. Ленін вирішив змінити тактику більшовиків у сфері економіки. Нові заходи одержали назву “Нової економічної політики”, або НЕП. Керівництво країни вважало НЕП тимчасовим явищем, необхідним лише для того, щоб якомога швидше подолати розруху і зміцнити підтримку більшовиків серед широких верств населення.

НЕП включала в себе низку заходів, які почали втілюватися у життя лише наприкінці 1921 р. Було відновлено приватну торгівлю, запроваджено нову грошову одиницю (червінець), введено чітко визначені розміри податків та натуральних платежів для селян (продрозкладка замінена на вдвічі менший за розміром продподаток), допускалася оренда землі та праця найманих робітників, підприємства одержали автономію. В господарство країни повернулися елементи ринкової економіки, зросла

зацікавленість населення у покращенні ефективності праці. Було створено Центральний банк, введено в дію кодекси законів про працю, землю, реформувалася система судочинства, обмежено діяльність ВЧК. Водночас продовжувала існувати цензура, була заборонена діяльність всіх політичних партій, окрім ВКП(б). НЕП мала далекосяжні наслідки. Зросло виробництво промислової продукції, появився надлишок продовольства. Вже в 1925 р. валовий збір зерна в країні перевищив довоєнний рівень на 20%. Значне поживавлення відбувалося і в промисловості. Особливо активно розвивалася легка промисловість. Покращилися й умови життя – було скасовано карткову систему розподілу продуктів. До кінця 1920-х рр. рівень російської економіки досягнув рівня 1913 р.

Тема 3. Форсована індустріалізація СРСР. 1928-1937 рр.

Остаточне утвердження тоталітарного режиму (1929-1939 рр.)

Наприкінці 1920-х рр. економіка СРСР за більшістю показників досягла довоєнного рівня. Водночас ресурси для подальшого зростання було вичерпано, дедалі відчутніше почала відчуватися нестача палива, промислових товарів, застарілість промислового обладнання. На погіршення економічної ситуації впливала відсутність масштабних внутрішніх та іноземних капіталовкладень. За таких умов визрів план індустріалізації СРСР.

З 1926 р. в країні розглядалися варіанти першого п'ятирічного плану. Країна на той час була найбільшим у світі імпортером машин, обладнання. Сталін запропонував провести масштабні будівництва нових металургійних та машинобудівних підприємств. Уже перша п'ятирічка 1928–1932 рр. передбачала спорудження величезних заводів, фабрик, створення колгоспів. Середньорічний приріст промислової продукції передбачався на рівні 19–20%, що вимагало максимального напруження всіх наявних у країні ресурсів.

Планова економіка за умов прискореної індустріалізації у 1933–1938 рр. демонструвала всю свою недосконалість. І далі різко зростали ціни на споживчі товари, відчувалася їхня постійна нестача. Для закупівлі дорогого обладнання закордоном керівництво країни санкціонувало масове вилучення коштовностей у церкви, продаж культурних цінностей з Ермітажу та інших музеїв.

Поступово держава повністю зосередила у своїх руках контроль за перерозподілом засобів і товарів споживання. Було створено політичну систему, в якій керівна роль відводилася ВКП(б), а в привілейованому становищі опинялася державна власність. Натомість ініціатива окремих осіб зводилася до мінімуму. Широке

використання одержала примусова праця мільйонів ув'язнених у таборах системи ГУЛАГу. Всі позитивні та негативні сторони.

Одним із важливих джерел фінансування індустріалізації була посилена експлуатація сільського господарства, яка стала можливою завдяки примусовому створенню колективних селянських господарств – колгоспів та радгоспів. Перші колективні селянські господарства – комуни появилися ще в 1917 р. Вони створювалися бідняками та колишніми батраками на базі конфіскованих поміщицьких помість. У них спільними були знаряддя та засоби виробництва, проводився лише розподіл врожаю. Комуни носили поодинокий характер. Колективізація в рамках країни розпочалася в грудні 1927 р. Селян примусово об'єднували у товариства спільного обробітку землі (ТОЗи) та артлі. В таких організаціях селянські земельні наділи об'єднувалися в єдиний масив і оброблялися спільно колишніми власниками. Деяко пізніше їх було реорганізовано у колгоспи. Колективним господарствам держава надавала безпроцентні кредити, постачала їм сільськогосподарські машини, різноманітні податкові пільги.

Створення колгоспів супроводжувалося масовими арештами та депортацією заможних селян у віддалені райони СРСР. Майно депортованих підлягало конфіскації й передачі колгоспам. Загалом лише за 1930–1931 рр. виселено було майже 2,5 млн. селян. Офіційно влада заявляла про вивезення у віддалені райони країни лише тих хто чинив опір колективізації – “куркулів” (“кулаков”). Однак насправді депортували всіх заможних селян – і тих, які чинили опір, і тих, які “вели антирадянську пропаганду”, і тих, які погоджувалися на працю в колгоспах.

Безпосереднім наслідком колективізації став масовий голод серед селян у 1932–1933 рр. Він охопив найбільш врожайні регіони країни – Україну, Кубань, Дон, Північний Кавказ та Поволжя, тобто ті регіони, де встановлення радянської влади у 1917–1920 рр. супроводжувалося значними труднощами.

Тема 4. СРСР в роки Другої світової (1939-1945 рр.)

1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Німеччина напала на Польщу. 17 вересня Сталін увів свої війська на територію Західної України й Білорусії, фактично допомагаючи Гітлеру. У Бресті, Ковелі відбулися спільні радянсько-німецькі військові паради. До кінця жовтня на приєднаних територіях було створено області, запроваджено радянську владу. 30 листопада 1939 р. розпочалася війна між СРСР та Фінляндією. В ній Радянський Союз зазнав значних втрат (загинули, потрапили в полон, одержали

поранення до 1 млн. солдатів) і був змушений укласти мирний договір, за яким відмовлявся від приєднання Фінляндії до свого складу.

Натомість керівництво Радянського Союзу висунуло ультиматуми урядам Литви, Латвії та Естонії з вимогою дозволити СРСР ввести на їхню територію свої війська. Використовуючи різні методи політичного та військового тиску, Сталін зміг у серпні 1940 р. приєднати до Радянського Союзу ці три прибалтійські республіки. Після цього в Румунії було відібрано Північну Буковину та Бессарабію.

Така агресивна зовнішня політика призвела до нової ізоляції держави. Проте до бойових дій між СРСР та Францією й Англією все ж не дійшло. Тим часом Німеччина розгромила і окупувала Францію, Норвегію, Данію. А Радянський Союз постачав до Німеччини алюміній, сталь, залізну руду, марганець, каучук, інші матеріали, необхідні для озброєння німецької армії, а також продовольство. Останній ешелон з радянським зерном потрапив до Німеччини всього за півгодини до початку німецько-радянської війни.

На захоплених землях і СРСР, і Німеччина проводили масові репресії. Створювали концентраційні табори, багато людей просто страчувалися. Каральні органи СРСР знищили на новоприєданих територіях за 1939–1941 рр. більше 10% населення. Багато селян, інтелігенції було виселено до Сибіру. Націоналізовано підприємства, банки, залізниці, землю. Почалося створення колгоспів. Серед українців, білорусів, литовців, латвійців, естонців визрівали антирадянські настрої.

22 червня 1941 р. Німеччина здійснила напад на СРСР. Німецькі війська в перших же боях оточили значні радянські сили. Через особисті прорахунки Сталіна та багатьох найвищих військових командирів армія виявилася дезорганізована, що мало величезні негативні наслідки. Німеччина наступала трьома групами армій: “Північ”, “Центр” та “Південь”. Вони мали захопити відповідно – Ленінград, Москву та Київ уже до 1 грудня 1941 р. За перші три тижні війни СРСР втратив понад 850 тисяч солдатів і офіцерів, а до кінця 1941 р. загинуло та потрапило в полон понад 5 млн. радянських солдатів. Німецькі війська просунулися по радянській території на 300–600 км.

30 вересня 1941 р. розпочалася операція “Тайфун”, спрямована на захоплення Москви. Ціною неймовірних зусиль на лінії Орел – Тула – Москва вдалося зупинити німців. Одразу ж радянські війська під командуванням Г. Жукова перейшли в контрнаступ і відкинули німців від Москви на 150–200 км. Було розгромлено 38 німецьких

дивізій. Значення перемоги під Москвою надзвичайно велике, адже це була перша перемога радянської армії над німецькими військами і, водночас, перша велика поразка Німеччини у Другій світовій війні.

Особливо важкою видалася зима 1942–1943 рр. У боях за Сталінград генерали М. Ватутін, К. Рокосовський та О. Єременко ціною героїзму і великих втрат серед бійців РСЧА змогли зупинити німецький наступ, а згодом і оточити величезну німецьку армію. Під Сталінградом німці втратили понад 700 тисяч солдатів убитими, більше 1 тисячі танків і майже 1,5 тисячі літаків. У полон потрапило 24 німецьких генерали і генерал-фельдмаршал Ф. Паулюс. Перемога радянських військ під Сталінградом започаткувала корінний перелом у ході війни. Співвідношення сил почало складатися на користь Радянського Союзу. Після цього епіцентр бойових дій перенісся на Курську дугу. Тут з 5 липня до 23 серпня 1943 р. відбулася величезна битва. Німці в ній вперше використали нові танки – “Тигр”, “Пантера”, штурмові гармати “Фердинанд”. Проте радянські війська значно переважали німецькі за кількістю танків та літаків і зуміли перемогти. Це був остаточний перелом у ході війни. Після нього німецькі війська тільки відступали. Одразу після Курської битви було звільнено Орел, Белгород, Харків, розпочалися бої за Дніпро. 6 листопада 1943 р. після тривалих боїв і великих втрат радянські війська ввійшли в Київ.

6 червня 1944 р. американські та англійські війська висадилися на півночі Франції і відкрили другий фронт. Радянська армія тим часом зняла блокаду Ленінграда. Наприкінці січня 1944 р. у ході Корсунь-Шевченківської наступальної операції було звільнено більшу частину території України, а в липні–серпні 1944 р. під час операції “Багратіон” визволено Білорусію, Латвію, частину Литви і Польщі. У ході Львівсько-Сандомирської та Яссько-Кишинівської операцій радянські війська повністю звільнили територію СРСР від німецьких військ.

Упродовж січня–травня 1945 р. радянські війська визволили Польщу, Чехословаччину, Югославію, захопили Румунію, Болгарію, Угорщину, частину Австрії. Особливо запеклі бої відбувалися під Берліном. 8 травня 1945 р. німецьке військове командування підписало Акт про беззастережну капітуляцію (Гітлер застрелився 30 квітня), а 9 травня здався останній німецький гарнізон у Празі.

Важливе значення для повоєнного облаштування Європи мало проведення 4–11 лютого 1945 р. Ялтинської конференції за участі керівників СРСР, США та Великобританії. На ній було узгоджено питання остаточного розгрому Німеччини та її повоєнного політичного устрою і кордонів. На цій конференції Сталін

підтвердив зобов'язання СРСР, взяті ще в Тегерані, щодо оголошення війни Японії після завершення боротьби з Німеччиною.

Зобов'язання Радянського Союзу щодо війни з Японією було підтверджено й на Потсдамській конференції керівників урядів СРСР, США та Великобританії, що відбулася 17 липня – 2 серпня 1945 р. у передмісті Берліна. Під час роботи цієї конференції було узгоджено питання повоєнного облаштування світу, створення Організації об'єднаних націй (ООН).

Радянсько-японська війна розпочалася 8 серпня 1945 р. Впродовж одного місяця радянські війська розгромили головні сухопутні військові частини Японії – Квантунську армію, звільнили Маньчжурію, міста Порт Артур та Дальній, Північну Корею, Сахалін, Курильські острови. Вже 14 серпня японські солдати почали масово здаватися в полон. Цьому сприяло й те, що 6 і 9 серпня американці скинули дві атомні бомби на японські міста Хіросіму й Нагасакі. 2 вересня 1945 р. японський уряд підписав Акт про беззастережну капітуляцію.

У Радянському Союзі, за різними оцінками, загинуло від 27 до 50 млн. військових і мирного населення.

Тема 5. СРСР у повоєнний період (1946-1953 рр.)

Відновлення радянської економіки розпочалося в надзвичайно складних умовах. Уже наприкінці травня 1945 р. Державний комітет оборони розпорядився перевести частину оборонних підприємств на випуск товарів для населення. Деяко пізніше було прийнято закон про демобілізацію значної частини армії. Країна поступово поверталася до мирного життя. 3 вересня 1945 р. всі функції з управління країною зосередилися в руках Ради Народних Комісарів (у березні 1946 р. перейменована на Раду міністрів СРСР).

У рамках перебудови економіки скорочувалася тривалість робочого дня до 8 годин, встановлювалися щорічні оплачувані відпустки. В березні 1946 р. Верховна Рада СРСР затвердила план відновлення і розвитку економіки країни на 1946–1950 рр. Це було повернення до довоєнної практики п'ятирічних планів.

Відновлення сільського господарства супроводжувалося відновленням колгоспів та черговим масовим голодом у 1946–1947 рр. Досягнути довоєнного рівня заготівель зерна за життя Сталіна так і не вдалося. Постійно зростаючі податки лише розорювали колгоспи. Тому наприкінці першої повоєнної п'ятирічки відбулося укрупнення колективних селянських господарств.

Відновлення країни супроводжувалося утвердженням “культу особи” Сталіна, посиленням тоталітарного режиму. Ще в 1944 р. у

віддалені регіони СРСР було депортовано цілі народи – чеченців, кримських татар та ін. за звинувачення у співпраці з німцями.

В умовах відбудови економіки постійно відбувалися пошуки “винних” у зривах на виробництві. В 1946 р. Політбюро ЦК ВКП(б) організувало судову справу проти “шкідників”. У наступні роки фабрикувалися кримінальні процеси над особами, що нібито займалися шкідництвом в автомобілебудуванні, системі охорони здоров'я. Особлива увага відводилася “ворогам народу”.

Загалом повоєнна політика СРСР була непослідовною і суперечливою. З одного боку, роль країни у світі суттєво зросла, а з іншого – посилилася напруга у взаєминах між країнами. Розпочалася т. зв. “холодна війна” між СРСР та США. Одним з її проявів і результатів стала війна між Північною та Південною Кореєю у 1950–1953 рр. У ній на боці Південної Кореї взяли участь американські війська, а на боці Північної – китайська армія (“добровольці”) та радянські льотчики й зенітники.

5 березня 1953 р. Сталін помер, а СРСР одержав можливість змінити свою і внутрішню, і зовнішню політику, суттєво ослабити командно-адміністративну систему.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СРСР У 1953-1985 РР.

Тема 1. Перша спроба лібералізації тоталітарної системи (1953-1964 рр.)

Смерть Сталіна спричинила лібералізацію життя країни. Вже весною 1953 р. відбулися суттєві зміни серед керівництва КПРС та СРСР. Центральний комітет Компартії очолив М. Хрущов. Головою Ради міністрів став Г. Маленков, міністром закордонних справ – В. Молотов, міністром внутрішніх справ – Л. Берія. Саме між ними розпочалася спочатку прихована, а згодом – і відкрита боротьба за владу. Всі вони були причетні до політики терору й масових репресій і водночас добре усвідомлювали необхідність демократизації життя, проведення певних реформ.

Серед керівництва країною не було єдності. В результаті змови між Г. Жуковим та М. Хрущовим заарештовано Л. Берію та людей з його оточення. Міністра внутрішніх справ звинуватили у спробі здійснити державний переворот, реставрувати капіталізм, у співпраці з англійською розвідкою, а також у масових репресіях 1930–1940-х рр. Повідомлення про суд над Берією та про його страту мало значний суспільний резонанс.

XX з'їзд КПРС розпочав т. зв. “хрущовську відлигу” – період в історії СРСР, який характеризувався деяким ослабленням тоталітаризму, розширенням свободи слова, відносною демократизацією політичного та громадського життя, великою свободою творчої діяльності. Громадсько-політичне життя країни почало зазнавати змін.

У 1957 р. М. Хрущов остаточно усунув політичних опонентів, серед яких були Г. Жуков, Г. Маленков, і продовжив курс десталінізації. Водночас відбувалося посилення його особистої влади, створювався “культ особи Хрущова”. У рамках реформаційної діяльності в 1959 р. було затверджено семирічний план розвитку країни. Наступні 1959–1965 рр. стали періодом бурхливого розвитку радянської економіки. Серед головних завдань семирічки був розвиток продуктивних сил країни, покращення рівня життя населення. Увага відводилася модернізації, запровадженню високотехнологічних виробництв, покращенню ситуації в сільському господарстві. Виступаючи на черговому з'їзді, М. Хрущов заявив про те, що сучасне йому покоління людей буде жити при комунізмі. Розпочалося “розгорнуте комуністичне будівництво”. Виникли елементи внутрішньопартійної демократії.

Зовнішня політика СРСР у 1953–1965 рр. характеризувалася протиріччями. Насамперед Радянський Союз різко активізував свою діяльність на міжнародній арені. Стабілізувалися взаємини з країнами “народної демократії”. Головним важелем тут виступала Рада економічної взаємодопомоги. Суттєво зросла допомога СРСР у будівництві промислових підприємств на території держав Центрально-Східної Європи.

Надзвичайно напруженими залишалися взаємини між СРСР та США. Розміщення радянських ракет з ядерними боєголовками на Кубі спричинило в 1962 р. т. зв. “карибську кризу”. Розв'язати її й не допустити початку нової світової війни допомогли лише прямі переговори між президентом США Д. Кеннеді та М. Хрущовим. Поряд з посиленням своєї військової присутності у світі, СРСР намагався проводити й політику скорочення озброєнь, заборони ядерної зброї. У 1963 р. у Москві відбулося підписання договору між СРСР, США та Великобританією про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі та під водою. Незабаром до цієї угоди приєдналося понад 100 країн.

Непоследовність внутрішньої і зовнішньої політики М. Хрущова викликала незадоволення широких верств населення, партійних функціонерів. Зрештою в жовтні 1964 р. партійні функціонери, користуючись відсутністю М. Хрущова на пленумі ЦК КПРС, зняли його з усіх посад. Так звершився період “хрущовської відлиги”.

Тема 2. Відновлення в СРСР основних засад тоталітарної системи. «Розвинутий соціалізм» (1964-1985 рр.)

Відставка М. Хрущова розпочала відхід від лібералізації і згортання всіх розпочатих ним перетворень. До влади прийшли ініціатори зміни партійного курсу. Формально було оголошено про повернення до “ленінських принципів колективного керівництва”. Першим секретарем ЦК КПРС (з 1966 р. – Генеральним секретарем) став Л. Брежнєв. Уряд очолив О. Косигін, який раніше керував Держпланом.

Серед нового керівництва не було єдності. Л. Брежнєв, скориставшись суперечностями між О. Косигіним, О. Шелепіним та М. Підгорним, усунув своїх колишніх соратників і призначив на ключові посади відданих йому людей – Ю. Андропова, М. Тихонова, М. Щолокова, К. Черненко, С. Цвигуна. О. Косигіна не було усунуто від влади, але його економічна політика повністю перебувала під контролем Брежнєва і всіляко гальмувалася.

Розпочався відхід від курсу десталінізації. Посилилася цензура. Важкі наслідки для радянської науки мало обмеження доступу науковців до іноземних та вітчизняних джерел інформації. На початку 1970-х рр. керівництво КПРС заявило про вирішення національного питання в Радянському Союзі і про остаточне формування нової історичної спільноти – радянського народу.

Насправді ж у країні проходила русифікація національних меншин. Особливого її впливу зазнавали етнічно близькі до росіян українці та білоруси. У відповідь, представники республік вимагали розширення мережі шкіл з викладанням на рідних мовах. Посилився громадський рух, спрямований на захист навколишнього середовища, збереження історичних та національних традицій. Керівництво СРСР розглядало зростання національної самосвідомості як прояв місцевого націоналізму.

У жовтні 1977 р. на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР було прийнято нову Конституцію країни. В ній утверджувалася концепція “розвинутого соціалізму”, зміцнювалися позиції рад народних депутатів. Окремими статтями громадянам СРСР гарантувалися економічні та політичні права. Економічний розвиток СРСР був більш прямолінійним, але, на жаль, у сторону деградації. У 1965–1970 рр. за ініціативою О. Косигіна здійснено низку перетворень. Головною їх метою було покращення продуктивності праці, інтенсифікація виробництва, ефективне використання природних ресурсів. Основною господарською одиницею тепер ставали окремі підприємства. Відновлювалася галузева система управління промисловістю, загальносоюзні, союзно-республіканські й республіканські міністерства та

відомства. Зменшувалася кількість директивних планових показників (з 30 до 9). Розширювалася господарська самостійність підприємств. Вони на свій розсуд могли розпоряджатися прибутками і покращувати рентабельність виробництва.

Суперечливою була зовнішня політика СРСР у 1964–1980 рр. У ній було кілька важливих напрямків: 1) взаємини з країнами “народної демократії”; 2) взаємини зі США та іншими членами НАТО; 3) контакти з державами “третього світу” – Азії, Африки, Латинської Америки.

Політика “обмеженого суверенітету”, яку проводив СРСР, викликала щораз більший спротив серед широких кіл громадськості країн Центрально-Східної Європи. Одним із елементів цієї політики стало втручання Радянського Союзу у внутрішні справи Чехословаччини в 1968 р. За рішенням Л. Брежнєва і його найближчого оточення в цій країні було усунуто від влади прихильників демократизації політичного режиму, запровадження ринкових основ у економіці. В серпні 1968 р. війська СРСР, Болгарії, Польщі, НДР та Угорщини окупували Чехословаччину. Їхні дії були рішуче засуджені в Західній Європі, США і, навіть, в Югославії та Албанії.

У взаєминах між СРСР та капіталістичним світом в “епоху застою” відбувалася “політика розрядки”. Дещо ослабло відкрите протистояння, яке набуло тепер прихованих форм.

Вже наприкінці 1970-х рр. “політика розрядки” змінилася черговою гонкою озброєнь. Спроби якось обмежити її в 1978 та в 1982 рр. завершилися невдало.

Стрімке зростання світових цін на нафту в 1970-х рр. змінилося до середини 1980-х рр. їхнім стрімким падінням. Негативні тенденції в економіці посилювалися зростанням технічного та технологічного відставання від капіталістичних країн. “Епоха застою” не завершилася зі смертю Л. Брежнєва. У листопаді 1982 р. КПРС, а, отже, і всю країну, очолив Ю. Андропов – багаторічний голова Комітету державної безпеки (КДБ), активний борець із дисидентами та національними рухами, один з ініціаторів радянської інтервенції в Чехословаччину в 1968 р. та Афганістан у 1979 р.

У лютому 1984 р. Ю. Андропов помер, а СРСР на 13 місяців очолив 73-літній К. Черненко. За визначенням окремих істориків, на той час він “не мав уже ні фізичних, ні духовних сил для того, щоб керувати країною”. Керувало насправді його найближче оточення. Чіткої програми виходу з кризи розроблено не було. Натомість і далі складалися плани екстенсивного розвитку країни, високозатратні утопічні проекти: мала зростати кількість заводів з

морально застарілим обладнанням, розроблялися питання повернення річок Сибіру в Середню Азію. Серед позитивних ініціатив були намагання реформувати школу та збільшити роль профспілок.

У 1967 р. на закупівлю зерна закордоном СРСР витратив 50,2 тонн золота, а в 1972 р. – 458,2 тонни. Надалі такі витрати продовжували зростати.

У зовнішній політиці період правління К. Черненко був продовженням лінії попередників. К. Черненко фактично припинив справи про корупцію серед керівництва КПРС, спрямовані проти М. Щолокова, дочки колишнього генерального секретаря Г. Брежнєвої та ін. Лише окремі справи продовжували розслідуватися і були доведені до судів.

Натомість переслідувань почали зазнавати незалежні музичні виконавці, національні самодіяльні гуртки.

Зі смертю К. Черненко 10 березня 1985 р. завершилася “п’ятирічка великих похоронів”, коли загалом померло три генеральні секретарі і ще 4 члени Політбюро ЦК КПРС. Так завершилася й “епоха застою”.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. РОЗПАД СРСР. СТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Тема 1. Горбачовська перебудова та її наслідки (1985-1991 рр.)

У березні 1985 р. Генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М. С. Горбачова, а Раду міністрів СРСР очолив М. Рижков. Обоє були представниками молодого покоління в партійному керівництві й добре усвідомлювали нагальну потребу проведення реформ. Новими лідерами майже одразу було висунуто ідею “оновлення соціалізму” та “прискорення соціально-економічного розвитку країни”. При цьому враховувався досвід часів правління М. Хрущова. Тоді, як відомо, проведення економічних реформ гальмувалося відсутністю політичних змін. М. Горбачов пропонував провести насамперед політичні, а вже потім економічні перетворення. Оновлення суспільства вбачалося ініціаторами реформ у поєднанні соціалізму та демократії. До складу Політбюро ЦК КПРС було включено нових людей, прихильників ідей Генерального секретаря – І. Лігачова, В. Чебрикова, Е. Шеварднадзе, С. Соколова. Керівні посади зайняли також Б. Єльцин та О. Яковлєв. Натомість було усунуто противників

Горбачова – Г. Романова, М. Тихонова, В. Грішина, Д. Кунаєва, Г. Алієва та ін.

Кадрові перестановки особливо активно відбувалися впродовж 1985–1986 рр. Загалом склад Політбюро було оновлено на дві третини, на 60% змінено керівників областей, на 40% – членів ЦК КПРС. Відбулися кадрові зміни в керівництві Держплану СРСР, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві закордонних справ. Лише після цього було офіційно оголошено про зміну політичного та економічного курсу країни і розпочалося проведення реформ.

Вагоме значення для проведення перетворень мав виступ М. Горбачова на XXVII з'їзді КПРС у березні 1986 р. Генсек оголосив про розширення гласності, без якої не можлива політична демократія та творчість мас, їх участь в управлінні державою.

Новий курс країни одержав назву “перебудова”. Він передбачав господарчі, політичні та соціальні перетворення. Однак деякий час, окрім названих кроків уряду, ніяких суттєвих змін у житті країни не відбувалося.

Процеси демократизації набули незворотного характеру після проведення в червні – липні 1988 р. XIX Всесоюзної партійної конференції КПРС. На ній вперше з 1924 р. делегати висловлювали свої думки, дозволяли собі критикувати партійне керівництво. Робота конференції транслювалася по телебаченню і одержала підтримку в суспільстві. З ініціативи Горбачова делегати схвалили проведення політичної реформи.

Економічна ситуація в Радянському Союзі стрімко погіршувалася. Державний бюджет виконувався зі значними труднощами. Серед причин цього явища було суттєве зниження світових цін на нафту й газ (барель нафти подешевшав з 30 доларів до 10). У 1986 р. прибутки бюджету від продажу нафти скоротилися на 30% порівняно з попереднім роком. Керівництво країни оголосило про початок “прискорення” розвитку економіки, суттєве збільшення випуску товарів народного споживання. Наголос робився на технічне переобладнання і модернізацію виробництва в легкій та харчовій промисловості.

Особливості внутрішньої політики М. Горбачова позначилися й на зовнішніх діях СРСР. У 1985 р. міністром закордонних справ СРСР став Е. Шеварднадзе. Він був реалізатором політики примирення із країнами Західної Європи та США. Новий зовнішньополітичний курс одержав назву “нового політичного мислення”. Для нього були притаманні кілька головних принципів: пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими; відмова від висновку про розкол світу на два ворогуючі політичні табори; відмова від силового розв'язання міжнародних суперечок; відкидання ідеї боротьби в ім'я “світової

революції”; спрямування політики всіх країн світу на вирішення проблем екології, охорони здоров'я, харчування.

М. Горбачов усвідомлював небезпеку наростання недоволення внутрішньою та зовнішньою політикою його уряду серед населення і, особливо, серед керівництва КПРС. Тому ним було ініційовано переговори з керівниками союзних республік з питання підписання договору про реорганізацію СРСР. Всі учасники переговорів підтримали його ідею. Проект Горбачова передбачав створення Союзу Суверенних Держав як демократичної федерації рівноправних суверенних республік. Було вироблено проекти реформ органів влади країни та нової конституції. Підписання договору було заплановане на 20 серпня 1991 р. Проте в ніч на 19 серпня 1991 р. група державних діячів усунула Горбачова від влади. Було оголошено про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС, або ж російською мовою – ГКЧП). До його складу ввійшли віце-президент Г. Янаєв, прем'єр-міністр В. Павлов, голова КДБ В. Крючков, міністр оборони Д. Язов та інші. В країні було оголошено надзвичайний стан, заборонено проводити мітинги, демонстрації, запроваджувалася цензура. Метою учасників ДКНС було відновлення системи, яка існувала в СРСР до 1985 р.

Спроба державного перевороту викликала опір широких верств населення. Опозицію очолив президент РРФСР Б. Єльцин. Епіцентром протистояння стала Москва. На заклик Єльцина відгукнулися демократично налаштовані росіяни. В результаті президенту Росії були підпорядковані всі загальносоюзні органи виконавчої влади, розташовані на території республіки. Проти ДКНС виступили й військові. Вже 22 серпня заарештували всіх організаторів перевороту, а КПРС була заборонена. Події 19–22 серпня 1991 р. суттєво прискорили процес розпаду Радянського Союзу. Вже 24 серпня про незалежність України оголосила Верховна Рада республіки. В наступні дні аналогічно вчинили парламенти інших радянських республік.

8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пуці керівники Росії (Б. Єльцин), України (Л. Кравчук) та Білорусії (С. Шушкевич) підписали документ про припинення дії союзного договору 1922 р. і про остаточну ліквідацію всіх державних структур колишнього Союзу.

Тема 2. Російська федерація (1992-2012 рр.)

Після відставки Президента СРСР М. Горбачова в грудні 1991 р. влада офіційно перейшла до Б. Єльцина – першого президента Російської Федерації. Він не наважився провести вибори до Рад усіх рівнів і таким чином запобіг негайній демократизації всього суспільства. В багатьох регіонах впливовими були старі партійні

функціонери. Між новим російським і попереднім партійним керівництвом було досягнуто неформальної домовленості про збереження всіх державних органів влади і системи управління державою, зокрема армію, КДБ, прокуратуру, відділення соціального забезпечення і т. д. Ліквідовано було лише апарат КПРС, а майно компартії передано державі. Єльцин рішуче відмовився від люстрації і, налагодивши внутрішній консенсус, розпочав економічні реформи. Вони були зумовлені кризовою ситуацією в економіці Росії.

Впродовж 1991–1993 рр. наростали суттєві протиріччя між регіональними і федеральними властями. В їх основі лежало бажання керівників регіонів самостійно використовувати результати своєї роботи. Загроза розпаду Росії загострювалася впродовж усього 1992 р. В цей час Татарстан, Башкортостан, Якутія, Удмуртія, Новосибірська та Тюменська області затримували чи взагалі перестали сплачувати податки до державного бюджету. Окремі регіональні лідери пропонували перетворити Росію на конфедерацію. В ситуації, що склалася, уряд Російської Федерації вів обережну і часом непослідовну національну політику. Так, у вересні 1991 р. збройні формування, очолювані генералом Д. Дудаєвим, розігнали Верховну Раду Чечено-Інгушської автономії і демонстративно проголосили відокремлення від Росії.

Законодавче формування російської державності було суттєво ускладнене конфліктом законодавчої і виконавчої гілок влади, що посилювався відсутністю Конституції (існував старий Основний закон РРФСР, що не враховував нових реалій). Велися суперечки щодо подальшого устрою держави. Єльцин виступав за президентську республіку, тоді як “Трудова Москва”, Фронт національного порятунку, прокомуністичні організації – за парламентську республіку. Боротьба за владу, а фактично двовладдя тривало до весни 1993 р. Верховна Рада РФ, очолювана Р. Хасбулатовим, усе активніше втручалася у справи виконавчої влади, вимагаючи відставки Єльцина. У квітні 1993 р. за наполяганням Єльцина відбувся референдум про довіру президенту. Єльцина підтримало 58% виборців. Та протистояння продовжувалося. Опозиція організовувала масові мітинги та демонстрації. 1 травня 1993 р. у Москві відбулися збройні сутички між опозицією та міліцією. Гостра боротьба тривала все літо. 21 вересня 1993 р. Єльцин видав указ № 1400 “Про поетапну конституційну реформу”, яким оголошував розпуск парламенту і проведення 12 грудня 1993 р. референдуму щодо нової Конституції і виборів до нового двопалатного парламенту – Федеральних Зборів (Державна Дума і Рада Федерації). Оскільки указ президента суперечив діючій Конституції, депутати

російського парламенту відкинули легітимний спосіб проведення реформ і посилили конфронтацію. В ніч на 23 вересня надзвичайний З'їзд народних депутатів оголосив дії Єльцина державним переворотом. Тоді ж було обрано Віце-президента О. Руцького, який мав тимчасово виконувати обов'язки президента. Одразу почалося створення воєнізованих формувань, а в будинок парламенту стали завозити боєприпаси (дещо пізніше в Білому Домі (будівлі російського парламенту) було виявлено 1132 одиниці зброї – автомати, кулемети, гранатомети, снайперські гвинтівки, 312 кг тротилу).

Спроби мирного врегулювання ситуації (т. зв. нульовий варіант, запропонований Конституційним судом) закінчилися невдало. 3 жовтня 1993 р. прихильники парламенту спробували захопити телестудію Останкіно. У відповідь Б. Єльцин наказав ввести до Москви танкову дивізію і блокувати будинок парламенту.

У результаті сутичок були численні жертви з обох сторін, а перемогу здобули прибічники політики Б. Єльцина. 12 грудня 1993 р., відповідно до рішень президента відбулися вибори до російського парламенту та референдум щодо нової Конституції. Створений парламент узаконив нову політичну і державну систему – федеративний устрій і президентську форму правління. Прийняття конституції мало важливе значення для подальшого розвитку країни, оскільки остаточно усунуло ідеологізацію державної влади, ліквідувало всю систему радянського тоталітарного режиму. Конституція утвердила основний принцип сучасного парламентаризму – принцип розподілу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Водночас конституція мала в собі ознаки перехідного періоду, багато її положень носили компромісний характер.

Після президентських виборів 1996 р. курс реформ продовжувався. Весною 1997 р. до складу уряду ввійшли реформатори А. Чубайс та Б. Немцов. Вони змогли посилити державний контроль за монополістами, контрольованість економіки, упорядкували процеси приватизації. Завдяки їхнім зусиллям вдалося погасити заборгованість з виплати пенсій, заробітних плат. Проте опора уряду на олігархів давалася взнаки. Весною 1998 р. відбувся обвал на ринку цінних паперів, що приніс втрати для мільйонів росіян. Уряд В. Чорномірдіна було відправлено у відставку. Новим прем'єр-міністром став С. Кириєнко. Його уряд протримався лише до 17 серпня 1998 р., коли Росію охопила фінансова криза. Тоді ж уряд очолив Є. Примаков. Лише зростання світових цін на нафту та газ дозволили Росії вийти в 1998–1999 рр. із затяжної кризи.

З 11 травня до 9 серпня 1999 р. уряд Росії очолював С. Степашин, якого змінив В. Путін.

Ставши прем'єр-міністром Росії, а згодом виконувачем обов'язки президента, В. В. Путін одразу цілеспрямовану і далекоглядну політику. Першим його заходом стало вирішення чеченського питання.

Рішучість, послідовність і чітка програма дій В. Путіна отримала схвалення більшої частини російського суспільства, що стомилася від політичної та економічної невизначеності 1990-х рр., а тому радо сприймала встановлення влади “сильної руки”, “хорошого господаря”. Успіх у чеченській війні закріпив рейтинг Путіна і йому вдалося здобути підтримку росіян спочатку на парламентських, а згодом і на президентських виборах 2000 р.

Завдяки цьому президент Путін міг опертися на депутатів парламенту. У результаті було негайно прийнято податковий кодекс, реформовано вертикаль влади. Наприкінці 2000 р. прийнято новий закон про партії. Важливим викликом для нового президента стала загибель атомного підводного човна “Курськ” восени 2000 р. В. Путін вжив адекватних заходів, щоб ліквідувати негативні наслідки аварії і розпочати відновлення могутності російського флоту, модернізувати російську армію.

Паралельно відбувалося суттєве покращення стану російської економіки. Економічні успіхи країни були б неможливі без проведення низки реформ – пенсійної, земельної, банківської, монетизації пільг.

Економічні успіхи Росії сприяли тому, що 14 березня 2004 р. В. Путіна було обрано президентом на другий термін. У 2004–2008 рр. продовжено політику посилення президентської влади, обмеження прав регіонів, відбувалася трансформація політичної системи у країні. Так, було запроваджено пропорційну виборчу систему у виборах до Державної Думи, ліквідовано виборність керівників регіонів.

У 2005 р. В. Путін оголосив про початок загальнодержавних програм, спрямованих на покращення соціальної ситуації у російському суспільстві – “Здоров'я”, “Освіта”, “Житло”, “Розвиток АПК (агропромислового комплексу)”. Завдяки цілеспрямованим діям російському уряду вдалося подолати проблему дефіциту бюджету, виплатити борги іноземним кредиторам. До 2007 р. Росії, за визнанням міжнародних економічних оглядачів, вдалося вернути втрачені впродовж 1991–1999 рр. позиції, створити життєздатний сектор послуг, накопичити третій у світі за обсягом після Китаю та Японії золотовалютний запас.

Весною 2008 р. завершився другий термін президентських повноважень В. Путіна. Попри очікування опозиційних та іноземних політологів, він не пішов на порушення російського законодавства і не висував свою кандидатуру на третій термін.

У ході передвиборчої кампанії В. Путін разом із партією “Єдина Росія” закликав населення голосувати за кандидатуру Д. Медведєва. 2 березня 2008 р. за нього проголосувало понад 70% виборців. 7 травня 2008 р. Дмитро Анатолійович Медведєв склав присягу і обійняв посаду президента Російської Федерації. Вже 8 травня 2008 р. головою уряду було призначено В. Путіна і оголошено список нових міністрів.

У червні 2008 р. у світі поширилася економічна криза. Вона розпочалася у США у вигляді рецесії – масового неповернення населенням кредитів, одержаних на купівлю житла. Дуже швидко криза охопила більшість країн світу. Оскільки європейські країни зменшили споживання російського газу та нафти, криза почала впливати і на російську економіку. До того ж приватні підприємці зіткнулися з проблемами нестачі кредитів з іноземних банків, відтоком капіталів з країни та погіршенням умов кредитування російськими банками.

Одним із перших заходів Д. Медведєва на міжнародній арені було запровадження безвізового режиму для колишніх громадян СРСР, які проживають на території Латвії та Естонії, але з різних причин (насамперед через незнання мови) не одержали місцевого громадянства. У липні 2008 р. президент Росії затвердив нову концепцію зовнішньої політики країни. Вона передбачала більш активне відстоювання на міжнародній арені національних інтересів Російської Федерації.

Вже на початку серпня 2008 р. положення концепції про захист російськомовного населення в сусідніх із Росією країнах довелося застосовувати на практиці. Тоді загострилися відносини у Південній Осетії – зоні присутності російських миротворців.

Введення грузинських військ на територію невизнаної республіки і обстріл її столиці – міста Цхінвалі Медведєв назвав актом агресії проти миротворців та мирних жителів. 9 серпня було оголошено про початок російськими військами операції “з примусу до миру”, у результаті якої російські військові ввійшли на територію Південної Осетії.

26 серпня 2008 р. Медведєв підписав укази про визнання незалежності Республіки Південна Осетія та Республіки Абхазія – колишніх автономій у складі Грузії, що викликало протести більшості країн Євросоюзу.

Особливе хвилювання міжнародної громадськості спричинила заява Д. Медведєва від 31 серпня 2008 р. В ній ішлося про те, що “у Росії, як і в інших країн світу, є регіони, в яких зосереджені стратегічні інтереси. В цих регіонах розташовані країни, з якими нас традиційно зв'язують дружні, добросусідські взаємини, історично особливі взаємини. Ми будемо дуже уважно працювати в цих регіонах і розвивати такі дружні відносини з цими державами, з нашими близькими сусідами”. Американські та окремі європейські політики сприйняли заяву президента Росії як загрозу територіальній цілісності, а то й незалежності колишніх радянських республік.

Після подій серпня 2008 р. стосунки між Росією та США суттєво ускладнилися. Натомість Д. Медведєв розпочав зближення з країнами Латинської Америки (насамперед Венесуелою та Кубою), Китаєм, а також Іраном. У жовтні того ж року президент Росії виступив у Франції з пропозицією переглянути Договір про європейську безпеку, що дозволило б усунути вплив США на європейські справи. Однак ця та наступні ініціативи Д. Медведєва були відкинуті європейським товариством.

Зрештою після обрання у США нового президента взаємини між двома країнами стали на шлях нормалізації. 6–8 липня 2009 р. Д. Медведєв зустрівся з американським президентом Б. Обамою.

У ході переговорів було вирішено більшість нагальних проблем. У квітні 2010 р. обидва президенти підписали в Празі договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь терміном на 10 років. Важливим напрямом зовнішньої політики Д. Медведєва стали взаємини з колишніми республіками СРСР. У листопаді 2009 р. у Мінську, за участю президентів Білорусі та Казахстану, Д. Медведєв підписав угоду про створення на території трьох країн спільного митного простору. Однак взаємини між Росією та Білоруссю залишаються складними.

З березня 2010 р. розпочалося зближення Росії з Україною. Результатом тривалих переговорів стало підписання 21 квітня 2010 р. між президентом Росії Д. Медведєвим та президентом України В. Януковичем т. зв. “Харківських домовленостей” – низки договорів щодо врегулювання російсько-українських взаємин. Серед них чи не найважливіше місце зайняла угода про продовження терміну перебування російського Чорноморського флоту у Севастополі до 2037 р. Однак, наступний розвиток подій в Україні засвідчив, що російсько-українські взаємини надалі будуть доволі непростими і мало передбачуваними. Принаймні можна констатувати, що конфронтація між двома країни шкодить обом державам, а співпраця можлива лише на паритетних умовах.

Загалом, даючи характеристику характеру внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації у другому десятилітті ХХІ ст., слід відзначити її надзвичайну строкатість. Здобутки у внутрішній політиці, «стабілізація» політичного курсу супроводжується все більшим придушенням опозиції, або зведення її позицій до формального стану існування. Події «Революції гідності» в Україні кінця 2013 – початку 2014 р. та подальше втручання РФ у внутріполітичні справи сусідньої держави завершилися агресією з боку Східного сусіда. Протягом березня 2014 р. російські війська провели спецоперацію, що призвела до анексії Кримського півострову, а подальша ескалація конфлікту на Сході України поставила Росію у становище міжнародної ізоляції. Дії президента В. Путіна засудили більшість країн-учасниць ООН. Зокрема, виникла чергова криза у стосунках РФ та США.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»

Головна мета семінарських занять – допомогти студентам у самостійному оволодінні матеріалом навчального курсу «Історія СРСР та Росії», забезпечити всебічний розгляд і глибоке засвоєння найбільш важливих та складних проблем курсу, а також сприяння у виробленні у студентів навичок формулювання, чіткого висловлювання та аргументування своєї думки.

Завдання семінару – на основі навчальної, монографічної та спеціалізованої періодичної літератури забезпечити засвоєння навчального матеріалу програми курсу шляхом вільного та ґрунтовного обговорення найгостріших проблем з історії Радянського Союзу та пострадянської Росії.

Плани семінарських занять призначені для використання студентами в процесі підготовки до семінарів, а також безпосередньо в ході семінарських занять з курсу «Історія СРСР та Росії».

Під час підготовки до семінару студентам слід опрацювати рекомендовану літературу, занотувати основні положення теми, згрупувати опрацьований методичний матеріал згідно з тематикою семінарського заняття. У разі виявлення студентом в ході підготовки до семінару наявності деяких незрозумілих аспектів теми, що розглядатиметься на семінарському занятті, – сформулювати відповідні запитання.

Обговорення питань на семінарі відбувається у формі вільної дискусії. Студенти можуть ставити запитання викладачеві, один одному, доповнювати, уточнювати відповіді.

Список основної літератури

1. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Й. Баберовскі. – К., 2007. – 248 с.
2. Верт Н. История Советского государства / Н. Верт. 1900-1991. – М., 1998. – 544 с.
3. Вітенко М. Історія Росії. Від найдавніших часів до наших днів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. Вітенко. – Івано-Франківськ, 2013. – 346 с.
4. Даниелс Р. В. Взлет и падение коммунизма в России / Р. В. Даниелс. – М., 2011. – 510 с.

5. Зубок В. М. Неудавшаяся империя: Советский Союз в холодной войне от Сталина до Горбачева / В. М. Зубок. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2011. – 671 с.
6. Иванова Г. М. История ГУЛАГа, 1918-1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты / Г. М. Иванова. – М., 2006. – 438 с.
7. История России 1917-2009 / А. С. Барсенков, А. И. Вдовин. – М., 2010. – 846 с.
8. История России XX – начала XXI века / под. ред. Л. В. Милова. – М., 2006. – 960 с.
9. Карр Э. История Советской России, Кн. 1: Том 1 и 2. Большеви́стская революция. 1917-1923. Пер. с англ. / Предисл. Ненарокова А. П. – М. : Прогресс, 1990. – 768 с.
10. Коржихина Т. П. Советское государство и его учреждение: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г.: Учеб. для вузов по спец. «История». 2-е изд., перераб. и доп. / Т. П. Коржихина. – М. : РГГУ, 1994. – 418 с.
11. Нариси історії Росії: Пер. з рос. / Б. В. Ананьїч, І. Л. Андреев, Є. В. Анісімов та ін.; За заг. Ред. О. О. Чубар'яна. – К.: Ніка Центр, 2007. – 800 с.
12. Отечественная история России новейшего времени. 1985-2005 гг. / Под. Ред. А. Безбородова. – М., 2007. – 804 с.
13. Тризман Д. История России. От Горбачева до Путина и Медведева / Д. Тризман. – М, Эксмо, 2012. – 416 с.
14. Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Рос. Акад. наук. Ин-т всеобщей истории / отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. – М., 2003. – 640 с.
15. Хрущев Н. С. Воспоминания / Н. Хрущев. – М., 1997. – 510 с.
16. Шестаков В. А. Новейшая история России / В. А. Шестаков. – М., 2008. – 479 с.

Додаткова література

17. Байерляйн Б. «Предатель – ты, Сталин!» Коминтерн и коммунистические партии в начале Второй мировой войны (1939-1941): утраченная солидарность левых сил / Б. Байерляйн при участии Н. Лебедевой, М. Наринского, Г. Альберта. – М., 2011. – 679 с.
18. Бранденбергер Д. Л. Национал-большевизм. Сталинская массовая культура и формирование русского национального самосознания (1931-1956 гг.) / Перевод с английского Н. Алесиной и Л. Высоцкого. – СПб. : Академический проспект, Издательство ДНК, 2009. – 416 с.

19. Булдаков В. П. Красная смута: природа и последствия революционного насилия / В. П. Булдаков. – Изд. 2-е, доп. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2010. – 967 с.
20. Бутенина Н. В. Ленд-лиз: сделка века / Н. В. Бутенина. – М., 2004. – 312 с.
21. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г. Ф. Кривошеев, В. М. Андроников, П. Д. Буриков, В. В. Гуркин. – М. : Вече, 2010. – 384 с.
22. Горбачев М. С. Жизнь и реформы. В двух книгах / М. С. Горбачев. – Кн. 1. – М., 1995. – 600 с.
23. Эпоха Иосифа Сталина в России. Современная историография / Дж. Кип, А. Литвин. – М., 2009. – 328 с.
24. Кульчицкий С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд / С. В. Кульчицкий. – К.: Наш час, 2008. – 79 с.
25. Левые коммунисты в России. 1918-1930 гг. / Интернациональное коммунистическое течение : Пер. с англ. И. А. Рисмухамедова. – М. : НПЦ «Праксис», 2008. – 331 с.
26. Легостаев В. М. Как Горбачев «прорвался во власть» / В. М. Легостаев. – М., 2011. – 240 с.
27. Мяло К. После СССР: Российская федерация и непризнанные государства / К. Мяло. – М., 2012. – 190 с.
28. Парфенов Л. Намедни. Наша эра. 1981-1990 / Л. Парфенов. – М. : Колибри, 2010. – 288 с.
29. Протестное движение в СССР (1922-1931 гг.). Монархические, националистические и контрреволюционные партии и организации в СССР: их деятельность и отношение с властью (1920-1931 гг.). По документам ВЧК-ОГПУ / Ю. Л. Дьяков, Л. П. Колодникова, Т. С. Бушуева.. – М. : Прометей, 2012. – 332 с.
30. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
31. Свириин М. Н. Броневой щит Сталина. История советского танка 1937-1943 / М. Н. Свириин. – М., Эксмо, 2006. – 448 с.
32. Эврич П. Восстание в Кронштадте / П. Эврич. – М., 2007. – 240 с.
33. Эпоха Иосифа Сталина в России. Современная историография / Джон Кип, Алтер Литвин; пер. с англ. В. И. Матузовой. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2009. – 328 с.
34. Юрчак А. Это было всегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / Алексей Юрчак. – М. : Новое литературное обозрение, 2014. – 644 с.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. РЕВОЛЮЦІЯ 1917. ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1917-1921 РР. УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СРСР (1922 – ПОЧАТОК 1950-Х РР.)

Тема 1. Захоплення влади більшовиками. Боротьба за владу Рад на місцях

План

1. Жовтневий переворот 1917 р.
2. Другий Всеросійський з'їзд Рад. Створення уряду – Ради Народних Комісарів
3. Характеристика перших законодавчих актів Радянського уряду
4. Перемога радянської влади на місцях

Література: див. позиції 1-5, 7-12, 16, 19, 24-25.

Тема 2. Громадянська війна. Встановлення диктатури більшовиків

План

1. Ліквідація багатопартійної політичної системи. Створення системи державно-каральних органів. «Червоний» та «Білий терор»
2. Політика воєнного комунізму
3. Апогей збройного протистояння:
  - 3.1. Суть і особливості Громадянської війни в Росії
  - 3.2. Перебудова Радянської республіки в єдиний військовий табір
  - 3.3. Етапи фронтової громадянської війни
  - 3.4. Громадянська війна за лінією фронту
  - 3.5. Громадянська війна в Росії і зовнішній світ

Література: див. позиції 1-5, 7-12, 16, 19, 32.

Тема 3. Нова економічна політика радянської влади

План

1. Внутрішнє і зовнішнє становище Радянської Росії після громадянської війни
2. X з'їзд партії. Проголошення курсу «НЕП»

3. Державно-політичний розвиток і утворення СРСР
4. Початок культурної революції

Література: див. позиції 1-5, 7-12, 16, 19.

Тема 4. Політика «великого стрибка». Утвердження тоталітарного режиму.

План

1. Згорання непу і початок впровадження адміністративно-репресивних методів розвитку економіки
2. Курс на індустріалізацію, підвищення економічного потенціалу країни
3. Колективізація сільського господарства

Література: див. позиції 1-12, 18, 23, 25, 29-30, 33.

Тема 5. Суспільно-політичний розвиток СРСР в 1920-30-ті рр. ХХ століття

План

1. Політичний розвиток країни
2. Створення культу особи Сталіна
3. Масові політичні репресії, геноцид проти населення країни
  - 3.1. Витоки каральної політики в СРСР
  - 3.2. Перші показові процеси
  - 3.3. Імперія «ГУЛАГ»
  - 3.4. Політичні процеси 1930-х рр.
  - 3.5. «Єжовщина»

Література: див. позиції 1-12, 18, 23, 25, 29-30, 33.

Тема 6. СРСР в роки Другої світової війни

План

1. Радянський Союз напередодні війни
  - 1.1. Зовнішня політика радянського уряду 1939-1941 рр.
  - 1.2. Підсумки економічного, соціального та політичного розвитку СРСР на кінець 1930-40-х рр.
  - 1.3. Посилення партійного керівництва промисловістю та транспортом
2. Народи СРСР у Другій світовій війні
  - 2.1. Характер Другої світової війни для СРСР
  - 2.2. Мобілізаційні заходи радянського уряду
  - 2.3. Початковий період війни, причини поразок. Партизанська війна в тилу ворога

2.4. Сталінградська та Курська битви. Вирішальні битви 1944-1945 рр.

2.5. Загальні підсумки війни для СРСР

Література: див. позиції 1-12, 17-18, 20-21, 23, 25, 29-31, 33

Тема 7. Основні риси зовнішньої політики СРСР у повоєнний період (1946-1953 рр.)

План

1. СРСР у «холодній війні»
  - 1.1. Нова розстановка сил у світі
  - 1.2. Початок «холодної війни»
  - 1.3. Ескалація «холодної війни»
  - 1.4. Початок гонки озброєнь
  - 1.5. Радянський «Урановий проект»
2. Радянська зовнішня політика у Східній та Центральній Європі. Створення «соціалістичного табору»
3. Німецьке питання
4. Далекосхідна політика радянського уряду

Література: див. позиції 1-5, 7, 10-12, 14, 16, 30.

Тема 8. Внутрішня політика у післявоєнний період 1945-1953 рр.

План

1. Перехід до мирного будівництва, зміни у структурі влади
2. Переслідування військового командування та керівників військової промисловості
3. Нова розстановка сил у Політбюро.
4. Гучні кримінальні справи кінця 1940-х – початку 1950-х рр.
  - 4.1. «Ленінградська справа»
  - 4.2. «Справи» МДБ та Єврейського антифашистського комітету
  - 4.3. «Мінгрельська справа»
  - 4.4. «Справа лікарів»
5. Смерть Сталіна та переділ влади

Література: див. позиції 1-5, 7, 10-12, 14, 16, 30.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СРСР У 1953-1985 РР.

Тема 1. Перемоги та поразки у боротьбі за новий курс розвитку країни часів «Відлиги». Зміни у суспільно-політичному житті

План

1. Нова розстановка сил у політичному керівництві. Початок подолання «культу особи»
2. Поразка Берії
3. Падіння Маленкова. Укріплення позицій Хрущова
4. XX з'їзд партії. Подолання спротиву курсу з'їзду
5. Невдачі на початковому етапі «розгорнутого будівництва комунізму». Заворуження у Новочеркаську
6. Нова реорганізація управління країною
7. Новий етап церковного гоніння
8. Відставка Хрущова

Література: див. позиції 2-8, 10-12, 14-16.

Тема 2. Соціально-економічний розвиток СРСР у роки «Відлиги»

План

1. Розвиток промисловості
2. Розвиток сільського господарства
3. Соціальна сфера

Література: див. позиції 2-8, 10-12, 14-16.

Тема 3. Культура та суспільні рухи часів «Відлиги»

План

1. Наука і техніка
2. Освіта
3. «Відлига» у літературно-художньому житті
4. Становлення дисидентського руху

Література: див. позиції 2-8, 10-12, 14-16.

Тема 4. Зовнішня політика 1953-1964 рр.

План

1. Встановлення дипломатичних відносин з ФРН. Договір про відносини між СРСР та НДР 20 вересня 1955 р.

2. Радянсько-американські відносини другої половини 50-х - початку 60-х рр. Карибська криза
3. Економічна співпраця країн соціалістичного табору. Діяльність Ради Економічної Взаємодопомоги
4. СРСР та країни «третього світу»

Література: див. позиції 2-8, 10-12, 14-16.

Тема 5. Ранній «розвинутий соціалізм» 1964-1977 рр.

План

1. Контрреформи 1964 р. Перехід до консервативного внутрішньополітичного курсу
2. Зміни у політичному керівництві
3. Реформа Косигіна
4. Соціально-економічний розвиток за часи 8-ї та 9-ї п'ятирічок

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 10-13, 16, 30.

Тема 6. Конституція СРСР 1977 Р. і стан країни в роки пізнього «розвинутого соціалізму».

План

1. Третя Конституція СРСР
2. Зміни у державно-політичному керівництві і останні роки перебування у влади Брежнєва
3. Пошуки шляхів зміцнення соціалізму за Андропова і Черненко
4. Економіка у 1976-1985 рр.
5. Соціальна сфера

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 10-13, 16, 30.

Тема 7. Культура, офіційна ідеологія, інакодумство та національні рухи (др. пол. 1960-х – поч. 1980-х рр.)

План

1. Протиріччя суспільного життя та культури
2. Дисидентський рух
3. Національна політика і національні рухи

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 10-13, 16, 30.

Тема 8. Зовнішня політика часів «розвинутого соціалізму» 1964-1985 рр.

План

1. Домовленості між країнами Варшавського блоку та Заходом про забезпечення безпеки та співпраці
2. Радянсько-американська гонка озброєнь
3. Радянський Союз та війна у В'єтнамі
4. Радянсько-китайський розкол
5. «Празька весна»
6. Радянські інтереси в Афганістані

Література: 2-5, 7-8, 10-13, 16, 30.

Тема 9. Курс на прискорення соціально-економічного розвитку радянського суспільства 1985-1986 рр.

План

1. Початок перетворень
2. Квітневий пленум (1985) ЦК КПРС
3. Зміни у суспільно-політичному житті
4. Нові риси економічної політики
5. «Революція очікувань»
6. Чорнобильська катастрофа
7. «Нове мислення» у зовнішній політиці
8. Від «прискорення» до «перебудови»

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 11-13, 16, 22, 26, 28, 30, 34.

Тема 10. Початок перебудови системи суспільних відносин у СРСР. 1987- весна 1990 рр.

План

1. Демократизація і гласність
2. Початок реформи політичної системи
3. Пошук вирішення національних проблем
4. Еволюція уявлень про шляхи економічних перетворень
5. «Нове політичне мислення» в дії

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 11-13, 16, 22, 26, 28, 30, 34.

Тема 11. «Парад суверенітетів» та доля реформ. Середина 1990-середина 1991 рр.

План

1. Початок незалежної політики РРФСР
2. Складнощі переходу до ринку

3. Загострення суспільно-політичної ситуації
4. Питання про збереження Союзу РСР
5. Зовнішня політика
6. Розвиток культури в період «перебудови»

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 11-13, 16, 22, 26, 28, 30, 34.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. РОЗПАД СРСР. СТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Тема 1. Демонтаж союзної державності. Кінець серпня – грудень 1991 р.

План

1. Політична криза 19-21 серпня 1991 р.
2. Ліквідація державно-політичних структур СРСР
3. «Ново-Огарьово -2» і юридичне оформлення розпаду СРСР

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 11-13, 16, 22, 26, 28, 30, 34.

Тема 2. РРФСР в канун перетворення у Російську Федерацію. Вересень-грудень 1991 р.

План

1. Зміни в системі державної влади і управління
2. Перехід до федеративної політики
3. Вибір моделі економічних перетворень

Література: див. позиції 2-5, 7-8, 11-13, 16, 22, 26, 28, 30, 34.

Тема 3. Російська Федерація у 1992-2004 рр.

План

1. Початок переходу до нового суспільства
2. Економічні перетворення і їх соціальні наслідки 1992-1998 рр.
3. Формування і розвиток нової політичної системи 1992-1999.
4. Російська культура 1990-х рр.
5. Зовнішня політика Росії у 1990-ті рр.

Література: див. позиції 3, 7-8, 11-13, 16, 30.

Тема 4. Росія на початку нового тисячоліття

План

1. Стабілізація системи суспільних відносин
2. Економічна політика

3. Нові риси у зовнішній політиці
4. Проблема врегулювання Чеченського питання
5. «Тандем» В. Пугіна та Д. Медведєва

Література: див. позиції 3, 7-8, 11-13, 16, 30.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»

---

1. О. Солженіцин: життя та творчість
2. Політичний портрет М. Горбачова
3. Наслідки Чорнобильської катастрофи
4. Політичний портрет Б. Єльцина
5. Внесок товариства «Меморіал» у дослідження історії політичних репресій в СРСР
6. Перша Чеченська війна 1994-1996 рр.
7. Друга Чеченська війна 1999-2009 рр.
8. Поділ радянського військового спадку
9. Причини криміналізації російського суспільства у 1990-х роках
10. Політична діяльність В. Жириновського
11. Становлення та розвиток багатопартійності в РФ
12. Соціальний статус «нового руського»
13. Російська поп-культура 1990-х років
14. Російський рок 1990-х років
15. Конституція РФ 1993: загальна характеристика
16. Форми співпраці РФ та ЄС
17. Росія та криза у Югославії
18. Перегляд державної символіки РФ
19. Політичний портрет Д. Медведєва
20. Конфлікт у Південній Осетії 2008 р.
21. Терористичні акти в РФ 1990-х – 2000-х рр.
22. Нова військова доктрина та військові розробки РФ

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

---

1. Радянсько-фінська війна як прояв агресивної зовнішньої політики СРСР в роки Другої світової війни
2. Формування радянської табірної системи у 1920-х рр.
3. Пострадянські дослідження з історії репресій в СРСР
4. Діяльність російських монархічних організацій в СРСР і закордоном
5. Значення ленд-лізівських поставок до СРСР в роки Другої світової війни

ПИТАННЯ РУБІЖНОГО КОНТРОЛЮ З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»

---

1. Жовтневий переворот 1917 року
2. Другий Всеросійський з'їзд Рад. Створення уряду – Ради Народних Комісарів
3. Характеристика перших законодавчих актів Радянського уряду
4. Перемога радянської влади на місцях
5. Ліквідація багатопартійної політичної системи. Створення системи державно-каральних органів. «Червоний» та «Білий терор»
6. Політика воєнного комунізму
7. Основні періоди громадянської війни. Класи, стани, партії у громадянській війні
8. Внутрішнє і зовнішнє становище Радянської Росії після громадянської війни
9. X з'їзд партії. Проголошення курсу «нової економічної політики»
10. Державно-політичний розвиток. Утворення СРСР
11. Початок культурної революції
12. Згортання непу і початок впровадження адміністративно-репресивних методів розвитку економіки
13. Курс на індустріалізацію, підвищення економічного потенціалу країни.
14. Колективізація сільського господарства
15. Політичний розвиток країни. Утворення СРСР та його розбудова
16. Створення культу особи Сталіна
17. Масові політичні репресії, геноцид проти населення країни
18. Зовнішня політика радянського уряду в 1939-1941 рр.
19. Підсумки економічного, соціального та політичного розвитку СРСР на кінець 30-х – початок 40-х рр.
20. Посилення «партійного керівництва» промисловістю та транспортом
21. Характер Другої Світової для СРСР
22. Мобілізаційні заходи радянського уряду
23. Початковий період війни. Партизанська боротьба в тилу ворога
24. Сталінградська, Курська битви. Вирішальні битви 1944–1945 рр.
25. Загальні підсумки Другої світової війни для СРСР
26. СРСР у холодній війні

27. Радянська зовнішня політика у Східній та Центральній Європі
28. Створення «соціалістичного табору»
29. Німецьке питання і СРСР
30. Далекосхідна політика радянського уряду
31. Криза «верхів» партійно-державні влади після смерті Й. Сталіна. Перші акти лібералізації
32. Політичний портрет М. С. Хрущова
33. XX з'їзд КПРС (1956 р.). Доповідь Хрущова «Про культ особистості та його наслідки»
34. Боротьба за владу в країні між прихильниками «ліберального» та «тоталітарного» курсів
35. Економічні і соціальні реформи М. С. Хрущова
36. XXI та XXII з'їзди КПРС. Помилки в розумінні реальних можливостей подальшого розвитку радянського суспільства
37. Розвиток економіки у сер. 1960-х - 1 пол. 1970-х рр. Економічна реформа 1965 р.
38. Політичний портрет Л. І. Брежнєва
39. Основні тенденції розвитку промисловості у 2 пол. 1970-х – 1 пол. 1980-х рр.
40. Продовольча програма СРСР (1982 р.): задум і дійсність
41. СРСР і В'єтнамська війна
42. Розрядка міжнародної напруженості
43. Загострення міжнародних відносин 1 пол. 1980-х рр.
44. Відносини СРСР з соціалістичними країнами
45. Радянський Союз і «третій світ»
46. Політичний портрет М.С. Горбачова
47. Проблема «перебудови» у сучасній російській історіографії
48. Концепція «прискорення»: теоретичні засади та практика реалізації
49. Перебудова політичної системи
50. Національні конфлікти, виникнення тенденцій республіканського сепаратизму
51. З'їзди народних депутатів, їх роль у розвитку процесів демократизації суспільства
52. Концепція «нового політичного мислення»
53. Відносини СРСР з США і країнами Заходу
54. Стосунки з країнами соціалізму, причини розпаду соціалістичної системи.
55. Початок ядерного роззброєння
56. Результати і наслідки політики «нового мислення»
57. Курс російського керівництва на відновлення російської державності
58. Зміст економічної реформи 1 пол. 1990-х рр.

59. Підсумки соціально-економічного розвитку Російської Федерації у 1990-х рр..
60. Формування нової політичної системи Росії
61. Політичні портрети В. В. Путіна та Д. А. Медведєва
62. Зміцнення федеративної держави
63. Особливості партійного будівництва в Російській Федерації
64. Економічний розвиток Росії на межі століть
65. Внутрішня політика Б. Єльцина
66. Відносини між владою і національними автономіями у 1991-1994 рр.
67. Причини конфлікту між президентом і парламентом РФ у 1993 р.
68. Прийняття Конституції Російської Федерації
69. Передумови та причини російсько-чеченських війн
70. Основні напрями зовнішньої політики Ю. Єльцина
71. Внутрішня політика В. Путіна на пості президента Російської Федерації
72. Риси зовнішньої політика РФ за президентства В. Путіна
73. Російська культура 1991-2010 рр.: проблеми та здобутки
74. Російська література та мистецтво: головні течії початку ХХІ ст.

ФОРМИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

---

1. Лекція – така форма аудиторного заняття студентів, що забезпечує доведення викладачем навчального матеріалу шляхом викладення загальних і специфічних положень теми курсу.

Лекційна форма аудиторних занять не орієнтована на дублювання підручників та навчальних посібників.

Метою лекції є постановка лектором найбільш значущих питань науки и дисципліни; висвітлення проблемних аспектів тем курсу; змістовна характеристика основних понять і категорій дисципліни, висвітлення їх взаємозв'язку; зосередження на окремих проблемах історії СРСР та Росії тощо.

Напрямами лекційних занять визначають наступні завдання:

- характеристика загальної структури теми дослідження (план заняття);
- розкриття змісту основних понять і категорій курсу;
- аналіз та класифікація понять і категорій курсу;
- визначення взаємозв'язків між окремими поняттями та категоріями курсу;
- відображення напрямів застосування методології курсу і науки.

Форми лекційних занять можуть різнитися в залежності від рівня підготовленості студентів, обсягу часу, що відводиться на викладання курсу тощо. Серед форм лекційних занять можна виділити:

- поточні семестрові лекції – такі аудиторні заняття студентів, які орієнтовані на доведення програмного матеріалу у відповідності до навчального плану;

- проблемні лекції – лекції, присвячені окремим складним проблемам курсу, тобто таким, які не досить повно або занадто складно (незрозуміло для студентів) викладені у підручниках, або таким, що містять у собі суперечливі елементи, дискусійні підходи;

- оглядові лекції – така форма лекційного заняття, яка допомагає студентам за короткий термін отримати змістовну стислу корисну інформацію про загальну структуру курсу, його найважливіші розділи, сучасні тенденції викладення тощо. Особливе значення така форма лекцій має під час підготовки до іспитів (заліків).

Підготовка студентів до лекції. Студенти заздалегідь дізнаються про тематику наступної лекції та рекомендовану літературу (джерелом такої інформації є методична література, лектор, інші викладачі кафедри тощо). Корисним для студентів є ознайомлення з основними положеннями теми до лекції.

Під час лекції студенти в окремому зошиті конспектують матеріал, що викладається лектором. При цьому студентам слід фіксувати лише головне (не записуючи текст лекції дослівно), лишаючи вільне місце для внесення доповнень і приміток в ході самостійної роботи студента.

Лекційна форма аудиторних занять не виключає вільної форми спілкування викладача зі студентами, у тому числі, у форматі «запитання – відповідь».

2. Семінарські (практичні) заняття – така форма аудиторних занять, що передбачає різноманітні варіанти прояву студентами рівня засвоєння лекційного матеріалу, інформації, що була здобута ними при самостійному опрацюванні наукової та науково-методичної літератури, та інших джерел.

Метою семінарських занять є, з одного боку, можливість демонстрації студентами рівня своїх знань, їх активної участі у процесі набуття навичок публічних виступів, риторики, аргументації своєї позиції, тобто здібностей у сфері професійної підготовки (т.з. «мета студента»), а, з іншого, – перевірка викладачем рівня засвоєння програмного матеріалу студентами («мета викладача»).

Форми семінарських занять відзначаються своєю різноманітністю. Вони можуть відбуватися у формі:

- колоквіуму – заняття, що проходить у вигляді опитування всіх студентів групи за темою семінарського заняття;

- дискусії – заняття, на якому заслуховуються наукові повідомлення (доповіді) студентів, детально досліджуються окремі поняття та категорії дисципліни, обговорюються окремі питання з певної теми курсу, висвітлюються дискусійні проблеми науки та дисципліни (така форма заняття сприяє формуванню знань студентів на проблемному рівні;

- виконання контрольних письмових робіт – впродовж семінарського заняття студенти виконують контрольне письмове завдання (поточне, модульне тощо).

При підготовці до семінарського заняття студенти мають спиратися на рекомендовану викладачем і методичними матеріалами літературу (підручники, навчальні посібники, монографії, наукові статті у періодичних виданнях), рекомендовану джерельну базу тощо.

Хід підготовки до семінарського заняття відображається студентом в окремому, «робочому» зошиті. В тезовій, схематичній, цитатній та інших формах студент фіксує результат самостійної роботи з рекомендованою літературою та джерельним матеріалом з теми семінарського заняття. Такі матеріали використовуються

студентом в ході аудиторних (зокрема, семінарських) занять, а також для усної відповіді з окремої тематики. Такі «нотатки» є обов'язковими при відпрацюванні студентом пропущених семінарських занять.

У випадку пропуску студентом семінарських занять, останні мають бути «відпрацьовані» студентом у двотижневий термін під час консультацій та індивідуальних занять.

3. Консультації студентів – така форма заняття (аудиторного або індивідуального) із окремим студентом (групою студентів, лекційним потоком в цілому), метою якої є з'ясування студентом (групою студентів) окремих питань або аспектів теми, що були ним (ними) недостатньо засвоєні, роз'яснення змісту та особливостей розуміння окремих проблем, зокрема, понятійного апарату, теми.

Головним завданням консультування є забезпечення формування у студентів відповідного загальним вимогам рівня знань програмного матеріалу, а також навичок його викладення і використання. Ця форма заняття сприяє більш глибокому і повному засвоєнню студентами в процесі самопідготовки матеріалу, що викладався на лекціях, вивчався на семінарських заняттях тощо.

Сферою застосування консультацій, як форми навчальної роботи зі студентами, охоплюються такі питання:

1. Стосовно роз'яснення проблем та окремих проблемних аспектів тем курсу. З цих питань консультації є невід'ємною складовою лекційної роботи, семінарських занять і, як такі, вони можуть проводитися як самостійне аудиторне заняття.

2. Стосовно вимог щодо підготовки й оформлення курсових та контрольних робіт, рефератів, наукових доповідей та наукових публікацій тощо. У цьому випадку консультації проводяться в індивідуальному порядку під час чергових консультацій викладачами по кафедрі (один або два рази на тиждень, не менше ніж 2 години), або у вигляді окремого заняття чи частини семінарського заняття (зокрема, на одному з перших занять).

3. Стосовно відпрацювання студентами пропущених семінарських занять. Це може відбуватися під час проведення викладачем чергових консультацій на кафедрі шляхом відповіді студента на запитання усно або письмово, захисту рефератів тощо.

Консультації можуть здійснюватися і без безпосередньої участі викладача через інформаційну мережу Інтернет з використанням електронної пошти. Таке консультування передбачає наявність в учбових підрозділах відповідної техніки і навичок роботи викладачів і студентів з інформаційними комп'ютерними системами.

4. Індивідуальні заняття – форма навчальної персоніфікованої роботи зі студентами, спрямована на досягнення підвищеного ефекту в отриманні, засвоєнні та застосуванні студентами програмного та додаткового матеріалу з дисципліни. Як правило, відбувається під час щотижневих чергових консультацій викладачами на кафедрі (один або два рази на тиждень тривалістю до 2 годин). В ході таких занять програмний матеріал може подаватися викладачем з використанням індивідуальних методик, дидактичним, наочним навчальним матеріалом.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ОСНОВНИХ ПОДІЙ ІСТОРІЇ СРСР ТА РОСІЇ ВІД 1917 Р. – ДО ПОЧ. ХХІ СТ.

Лютий 1917 р. Запровадження в Петрограді карткової системи розподілу хліба та іншого продовольства. Початок народних заворушень.

25 лютого 1917 р. Загальний страйк у Петрограді. Указ Миколи II про розпуск 4-ї Державної думи. Відмова Думи виконувати указ.

26 лютого 1917 р. Розстріл демонстрації у Петрограді.

2 березня 1917 р. Створення Тимчасовим комітетом Державної думи Тимчасового уряду на чолі з князем Г. Львовим.

2 березня 1917 р. Відречення імператора Миколи II від влади на користь великого князя Михайла Олександровича.

3 березня 1917 р. Зречення Михайла Олександровича від прав на російський престол.

8 березня 1917 р. Арешт імператорської сім'ї.

3 квітня 1917 р. Повернення з еміграції більшовицьких лідерів на чолі з Леніним.

Квітень 1917 р. Політична криза, викликана заявами міністрів Тимчасового уряду про наміри Росії продовжувати війну до переможного кінця. Посилення впливу більшовиків у російському суспільстві. Перехід більшовиків у опозицію до Тимчасового уряду.

10 червня 1917 р. Проголошення Центральною Радою автономії України у складі Росії (I Універсал).

25–30 серпня 1917 р. Заколот Л. Корнілова. Спроба російських військових захопити владу.

1 вересня 1917 р. Проголошення Росії республікою. Тимчасовий уряд очолив О. Керенський.

25–26 жовтня 1917 р. Більшовицький переворот у Петрограді. Арешт членів Тимчасового уряду. II-й Всеросійський з'їзд Рад. Прийняття декретів про мир і про землю. Створення Тимчасового робітничо-селянського уряду виключно із більшовиків – Ради народних комісарів (Раднарком (РНК), очоленої Леніним. Початок Громадянської війни в Росії.

26 жовтня – 1 листопада 1917 р. Похід генерала П. Краснова на Петроград і його поразка.

Жовтень 1917 – січень 1918 р. Встановлення влади більшовиків у основних центрах Росії.

2 листопада 1917 р. Початок Білого руху в Росії.

2 грудня 1917 р. Укладення на переговорах у Бресті перемир'я з країнами Троїстого союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною й Туреччиною.

6 січня 1918 р. Розгін більшовиками Установчих зборів у Петрограді.

10–18 січня 1918 р. III-й Всеросійський з'їзд Рад. Проголошення Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР).

1 (14) лютого 1918 р. Запровадження григоріанського календаря.

3 березня 1918 р. Підписання у Бресті мирного договору з Німеччиною та її союзниками на німецьких умовах. Втрата Росією Польщі, Латвії, Естонії, частини Білорусії, визнання незалежності України, Фінляндії, розпуск російської армії.

Березень–квітень 1918 р. Висадка англійського та американського десанту в Мурманську, французького – в Одесі, японського – у Владивостоці.

12 березня 1918 р. Перенесення столиці РРФСР із Петрограда до Москви.

13 квітня 1918 р. Добровольчу армію очолив генерал А. Денікін.

9 травня 1918 р. Декрет уряду більшовиків про заходи, спрямовані на боротьбу з “куркульством”, яке приховує хлібні залишки. Початок політики “воєнного комунізму”.

16 липня 1918 р. Розстріл у Єкатеринбурзі Миколи II та членів його родини.

18 листопада 1918 р. Встановлення в Омську диктатури адмірала О. Колчака.

Січень 1918 р. Створення Збройних Сил Півдня Росії.

11 січня 1919 р. Декрет РНК про продрозкладку.

Лютий – травень 1919 р. Наступ військ О. Колчака, М. Юденича та А. Денікіна на Москву, який закінчився поразкою.

27 березня 1920 р. Передача А. Денікіним влади П. Врангелю.

25 квітня – 12 жовтня 1920 р. Війна між РРФСР та Польщею.

Серпень 1920 – червень 1921 р. Селянське повстання у Тамбовській та Воронежській губерніях під керівництвом О. Антонова; його розгром Червоною армією під командуванням М. Тухачевського.

28 жовтня – 17 листопада 1920 р. Наступ Червоної армії проти військ П. Врангеля. Встановлення радянської влади в Криму. Завершення Громадянської війни.

8–16 березня 1921 р. X з'їзд РКП (б). Рішення про перехід до нової економічної політики (НЕП).

18 березня 1921 р. Ризький мирний договір з Польщею. Закріплення за Польщею Західної України та Західної Білорусії.

Серпень 1921 р. Початок антирелігійної кампанії в Росії.

30 грудня 1922 р. 1-й з'їзд Рад радянських республік (Російської, Української, Білоруської та Закавказької). Проголошення створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

21 січня 1924 р. Смерть В. Леніна.

26 січня – 2 лютого 1924 р. 2-й з'їзд Рад СРСР. Ухвалення Конституції СРСР.

Грудень 1925 р. Оголошення курсу на “індустріалізацію” Радянського Союзу.

Грудень 1927 р. Розгром антисталінської опозиції. Початок примусової колективізації сільського господарства.

23–29 квітня 1929 р. Затвердження 16-ою конференцією ВКП(б) першого п'ятирічного плану на 1929 – 1932 рр.

27 грудня 1929 р. Початок суцільної колективізації в СРСР.

30 січня 1930 р. Постанова ЦК ВКП(б) про ліквідацію куркульських господарств у районах суцільної колективізації. Початок масових репресій, спрямованих проти заможного селянства.

7 квітня 1930 р. Розширення системи концтаборів. Реформування ГУЛАГу – Головного управління таборами СРСР.

1932–1933 рр. Масовий голод в Україні.

7 серпня 1932 р. Прийняття закону про охорону соціалістичної законності (закон “про 5 колосків”). Запровадження смертної кари за розкрадання колгоспного і кооперативного майна.

26 січня – 10 лютого 1934 р. 17-й з'їзд ВКП(б). Затвердження другого п'ятирічного плану.

8 червня 1934 р. Закон про зраду Батьківщині. Запровадження смертної кари й колективної відповідальності членів сім'ї.

18 вересня 1934 р. Прийняття СРСР в Лігу Націй. 1 грудня 1934 р. Вбивство у Ленінграді секретаря ЦК і Ленінградського обкому і міському ВКП(б) С. Кірова. Початок масових репресій всередині більшовицької партії.

1935–1936 рр. Судові процеси у справах т. зв. “Ленінградського центру”, “Московського центру”, “терористичного троцькістсько-зіновієвського центру”.

15 травня 1935 р. Початок роботи Московського метрополітену.

31 серпня 1935 р. Шахтар А. Стаханов перевиконав добову норму видобутку вугілля у 14 разів. Початок “стахановського руху”.

25 листопада – 5 грудня 1936 р. Надзвичайний з'їзд Рад СРСР. Прийняття нової (“сталінської”) Конституції СРСР.

17 березня 1937 р. Закон, що забороняв селянам залишати колгоспи без згоди адміністрації.

1 квітня 1937 р. Офіційне повідомлення про виконання 2-ї п'ятирічки за 4 роки і 3 місяці.

1937–1938 рр. “Великий терор”. Арештовано понад 7 млн. осіб, з них 3 млн. померли чи були розстріляні.

29 липня – 11 серпня 1938 р. Збройний конфлікт між СРСР та Японією в районі озера Хасан (на кордоні з Маньчжурією та Кореєю).

Жовтень 1938 р. Публікація книги “Історія ВКП (б). Короткий курс”, що закріпила ідеологічні догми сталінізму й містила фальсифіковану версію історії компартії та країни в цілому.

11 травня – 31 серпня 1939 р. Радянсько-японський конфлікт в районі р. Халкін-Гол у Монголії.

23 серпня 1939 р. Укладення пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною терміном на 10 років (“пакт Молотова – Ріббентропа”) з таємними протоколами про поділ сфер впливу між двома країнами у Центрально-Східній Європі.

1 вересня 1939 р. Напад Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.

17 вересня 1939 р. Вступ Червоної Армії (згідно з таємним протоколом від 23 серпня 1939 р.) у східні райони Польщі. Офіційна мета – “запобігання захопленню Німеччиною” Західної України та Західної Білорусії.

28 вересня 1939 р. Договір про дружбу та кордони між СРСР та Німеччиною. Встановлення західного кордону СРСР по річках Буг та Нарев.

31 жовтня – 2 листопада 1939 р. Офіційне прийняття Західної України та Західної Білорусії до складу СРСР.

2 листопада 1939 р. Вступ частин Червоної Армії на територію Фінляндії. Початок радянсько-фінської (“зимової”) війни.

14 грудня 1939 р. Виключення СРСР з Ліги Націй.

12 березня 1940 р. Мирний договір з Фінляндією. Завершення радянсько-фінської війни.

15–17 червня 1940 р. Введення радянських військ у Латвію, Литву та Естонію (після пред’явлення урядам цих країн звинувачень у порушенні ними умов договору про взаємодопомогу).

28–30 червня 1940 р. Введення радянських військ у Румунію. Захоплення ними Бессарабії та Північної Буковини.

2 серпня 1940 р. Створення Молдавської РСР.

3–6 серпня 1940 р. Включення Латвії, Литви та Естонії до складу СРСР як союзних республік.

22 червня 1941 р. Напад Німеччини та її союзників на СРСР. Початок Великої Вітчизняної війни.

29 червня 1941 р. Директива РНК СРСР та ЦК ВКП(б) про мобілізацію всіх сил і засобів для опору німецьким загарбникам.

30 червня 1941 р. Створення Державного комітету Оборони на чолі зі Сталіним.

Червень–липень 1941 р. Окупація німецькими військами території Білорусії, Латвії, Литви, Естонії та Західної України.

10 липня – 10 вересня 1941 р. Смоленська битва.

10 липня 1941 р. Початок оборони Ленінграда.

11 липня – 19 вересня 1941 р. Оборона Києва.

12 липня 1941 р. Укладення угоди між СРСР та Великобританією про спільні дії у війні проти Німеччини.

Серпень 1941 р. Початок наступу німецьких військ на Ленінград, Москву та Донбас і Крим.

5 серпня – 16 жовтня 1941 р. Оборона Одеси.

8 серпня 1941 р. Створення Ставки Верховного Головнокомандування. Верховний Головнокомандуючий – Сталін.

25 серпня 1941 р. Вступ радянських та англійських військ на територію Ірану.

8 вересня 1941 р. Початок блокади Ленінграда.

29 вересня – 1 жовтня 1941 р. Московська конференція представників СРСР, Великобританії та США з питань військового постачання.

30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р. Оборона Севастополя.

6 грудня 1941 р. – 8 січня 1942 р. Контрнаступ радянських військ під Москвою.

12–29 травня 1942 р. Харківська битва. Оточення німецькими військами армій Південно-Західного фронту.

30 травня 1942 р. Створення Центрального штабу партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандуючого.

28 липня 1942 р. Наказ наркома оборони № 227 “Ні кроку назад” про створення загороджувальних загонів у тилу радянських військ та штрафних рот і батальйонів.

19 листопада 1942 р. – 2 лютого 1943 р. Наступ радянських військ під Сталінградом. Оточення і ліквідація 330-тисячного угруповання німецьких військ. Початок корінного перелому в ході війни.

12–18 січня 1943 р. Прорив блокади Ленінграда.

5 липня – 2 серпня 1943 р. Курська битва.

3 серпня – 1 листопада 1943 р. “Рейкова війна” – серія операцій партизанських з’єднань з руйнування залізниць у тилу німецьких армій.

23 серпня 1943 р. Звільнення Харкова від німецьких військ.

25 серпня – 23 грудня 1943 р. Битва за Дніпро.

Вересень 1943 р. Звільнення Сталіно, Новоросійська та Смоленська.

6 листопада 1943 р. Звільнення Києва радянськими військами.

28 листопада – 1 грудня 1943 р. Тегеранська конференція “Великої трійки” – керівників урядів СРСР (Сталін), Великобританії (У. Черчілль) та США (Ф. Рузвельт). Обговорювалися питання спільного ведення війни й повоєнного світового устрою. Великобританія та США зобов’язалися відкрити другий фронт у Європі в травні 1944 р. Керівництво СРСР погодилося після розгрому Німеччини вступити у війну з Японією.

24 грудня 1943 р. – 17 квітня 1944 р. Звільнення від німецьких військ Правобережної України.

24 січня – 17 лютого 1944 р. Корсунь-Шевченківська наступальна операція.

8 квітня – 12 травня 1944 р. Кримська наступальна операція. Звільнення Криму.

10 квітня 1944 р. Звільнення Одеси.

9 травня 1944 р. Звільнення Севастополя.

23 червня – 29 серпня 1944 р. Наступальна операція радянських військ “Багратіон”. Звільнення більшої частини Білорусії, Прибалтики, Східної Польщі.

13 липня – 29 серпня 1944 р. Львівсько-Сандомирська наступальна операція радянських військ.

20–29 серпня 1944 р. Яссько-Кишинівська наступальна операція радянських військ.

Липень 1944 – травень 1945 р. Військові операції радянських військ за межами СРСР у Польщі, Угорщині, Фінляндії, Румунії, Болгарії, Югославії, Словаччині, Німеччині та Чехії.

4–11 лютого 1945 р. Кримська (Ялтинська) конференція керівників урядів

СРСР (Сталін), Великобританії (У. Черчілль) та США (Ф. Рузвельт). Узгоджено питання досягнення перемоги над Німеччиною, її повоєнного устрою, демократизації, про створення ООН.

25 квітня – 26 червня 1945 р. Участь делегації СРСР у конференції Об’єднаних Націй у Сан-Франциско. Прийняття Статуту ООН. 8 травня 1945 р. Підписання акта про повну капітуляцію німецьких збройних сил.

9 травня 1945 р. День Перемоги СРСР над Німеччиною.

17 липня – 2 серпня 1945 р. Берлінська (Потсдамська) конференція керівників урядів СРСР (Сталін), Великобританії (У. Черчілль, з 28 липня – К. Етлі) та США (Г. Трумен). Узгодження питань про західні кордони Польщі, передання частини Східної Пруссії СРСР.

8 серпня 1945 р. Оголошення СРСР війни Японії.

9 серпня 1945 р. Початок наступу радянських військ у Маньчжурії, Північній Кореї, Південному Сахаліні та Курильських островах.

2 вересня 1945 р. Капітуляція Японії. Завершення Другої світової війни.

24 жовтня 1945 р. Створення Організації Об'єднаних Націй (ООН).

25 лютого 1946 р. перейменування Червоної Армії на Радянську Армію.

15 березня 1946 р. Реформування Раднаркому в Раду міністрів СРСР.

22–28 вересня 1947 р. Створення Комінформу (Комуністичного інформаційного бюро) – органу, що координував діяльність комуністичних і робітничих партій Болгарії, Італії, Польщі, СРСР, Франції, Чехословаччини, Угорщини, Югославії та ін.

14 грудня 1947 р. Постанова Ради міністрів СРСР “Про проведення грошової реформи та скасування карток на продовольчі та промислові товари”.

Червень–серпень 1948 р. Відновлення широкомасштабних репресій в СРСР. Заборона генетики, кібернетики. Репресії серед керівництва радянської армії. Погіршення радянсько-югославських взаємин.

5–8 січня 1949 р. Створення Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), до якої увійшли Болгарія, Польща, Румунія, Чехословаччина, Угорщина та СРСР (згодом – Албанія, Соціалістична Республіка В'єтнам, Німецька Демократична Республіка (НДР), Куба, Монгольська Народна Республіка).

Січень 1949 р. Початок “боротьби з космополітизмом” в СРСР.

29 серпня 1949 р. Випробування першої атомної бомби в СРСР.

5 березня 1953 р. Смерть Сталіна.

6 квітня 1953 р. Припинення “справи лікарів”. Початок політичної “відлиги”.

16–17 червня 1953 р. Придушення радянськими військами повстання в Берліні.

20 серпня 1953 р. Офіційне повідомлення про випробування СРСР водневої бомби.

Вересень 1953 р. Обрання на Пленумі ЦК КПРС першим секретарем М. Хрущова.

19 лютого 1954 р. Передача Криму зі складу РРФСР до складу Української РСР.

27 червня 1954 р. Початок експлуатації першої у світі атомної електростанції в м. Обнінськ Калуської області.

14 травня 1955 р. Підписання у Варшаві Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Албанією, Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, Угорщиною, СРСР та Чехословаччиною. Створення Організації Варшавського Договору (ОВД), що протистояла НАТО.

25 лютого 1956 р. Виступ М. Хрущова на закритому засіданні ХХ з'їзду з доповіддю "Про культ особи і його наслідки".

23 жовтня – 4 листопада 1956 р. Повстання в Будапешті проти комуністичного режиму; придушення його радянськими військами.

4 жовтня 1957 р. Запуск в СРСР першого у світі штучного супутника Землі.

5 грудня 1957 р. Спуск на воду атомного криголама "Ленін".

1957–1961 рр. Соціально-економічні та адміністративні реформи в СРСР. Початок масового будівництва житла, укрупнення колгоспів, ліквідація "неперспективних" населених пунктів, грошова реформа.

12 квітня 1961 р. Політ у космос першої людини – Ю. Гагаріна на кораблі-супутнику "Восток".

Жовтень 1962 р. Карибська криза у взаєминах між СРСР та США.

Жовтень 1964 р. Антихрущовська змова. Обрання на пост першого секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, а на пост голови Ради міністрів СРСР – О. Косигіна.

5 грудня 1965 р. Несанкціонована демонстрація на Пушкінській площі у Москві у зв'язку з арештом письменників А. Синявського та Ю. Данієля.

1 червня 1966 р. Запровадження щомісячної зарплати в колгоспах.

21 серпня 1968 р. Введення військ СРСР, Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини у Чехословаччину для придушення спроб чехословацького керівництва лібералізувати соціалістичну систему.

1969 р. Збройні конфлікти на радянсько-китайському кордоні в районі о. Даманський, Тасти, біля озера Жаланашколь.

Травень 1975 р. Початок експлуатації Байкало-Амурської магістралі.

30 липня 1975 р. Підписання у Гельсінкі представниками 33 європейських держав, США та Канади Заключного акта наради з безпеки і співробітництва у Європі. Визнання повоєнних кордонів. Декларація про захист прав людини.

7 жовтня 1977 р. Прийняття нової Конституції СРСР.

26–27 грудня 1979 р. Вторгнення радянських військ у Афганістан.

10 листопада 1982 р. Смерть Л. Брежнєва.

12 листопада 1982 р. Обрання генеральним секретарем ЦК КПРС Ю. Андропова.

9 лютого 1984 р. Смерть Ю. Андропова.

10 лютого 1984 р. Обрання генеральним секретарем ЦК КПРС К. Черненко.

10 березня 1985 р. Смерть К. Черненко.

11 березня 1985 р. Обрання генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачова.

23 квітня 1985 р. Пленум ЦК КПРС. Проголошення курсу на “прискорення економічного розвитку”. Початок “перебудови”.

25 лютого – 6 березня 1986 р. XXVII з'їзд КПРС. Прийняття нової редакції Програми КПРС і основних напрямків економічного й соціального розвитку СРСР на 1986 – 1990 рр.

26 квітня 1986 р. Аварія на Чорнобильській атомній електростанції. 1986 р. Ослаблення цензури. Лібералізація в'їзду і виїзду з СРСР. Легалізація підприємницької діяльності.

Лютий 1988 р. Початок вірмено-азербайджанського конфлікту в Нагірному Карабасі.

Травень 1988 р. Створення у Москві першої опозиційної партії “Демократичний союз”.

15 травня 1988 – 15 лютого 1989 р. Виведення радянських військ із Афганістану.

26 листопада 1988 р. Проголошення державного суверенітету Естонії.

26 березня 1989 р. Перші демократичні вибори в СРСР. Успіх прихильників реформ.

25 травня – 9 липня 1989 р. 1-й з'їзд народних депутатів СРСР. Обрання М. Горбачова головою Верховної Ради СРСР. Головою Ради міністрів СРСР призначено М. Рижкова.

Травень 1989 р. Проголошення державних суверенітетів у Литві та Вірменії.

Травень–липень 1989 р. Міжнародні збройні зіткнення в Казахстані, Узбекистані, Абхазії, Вірменії, Азербайджані. Страйки шахтарів.

23 вересня 1989 р. Проголошення державного суверенітету Азербайджаном.

12–24 грудня 1989 р. 2-й з'їзд народних депутатів СРСР. Засудження пакту Молотова-Ріббентропа 1939 р.

11 березня 1990 р. Проголошення незалежності Литви.

12–15 березня 1990 р. 3-й з'їзд народних депутатів СРСР. Скасування 6-ї статті Конституції СРСР про керівну роль КПРС. Запровадження поста президента СРСР. Обрання на з'їзді президентом М. Горбачова.

30 березня 1990 р. Проголошення незалежності Естонії.

14 травня 1990 р. Проголошення незалежності Латвії.

12 червня 1990 р. Прийняття 1-м з'їздом народних депутатів РРФСР Декларації про державний суверенітет РРФСР.

14–16 червня 1990 р. Згода керівництва СРСР на входження об'єднаної Німеччини в НАТО.

16 липня 1990 р. Проголошення державного суверенітету України.

Серпень 1990 р. Проголошення незалежності Вірменії.

Січень–липень 1991 р. Погіршення соціально-економічної ситуації в СРСР. Наростання народного невдоволення. Страйки шахтарів.

1 липня 1991 р. Припинення діяльності Організації Варшавського договору.

19 серпня 1991 р. Створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС – ГКЧП). Ізоляція президента М. Горбачова в Криму. Оголошення надзвичайного стану в країні. Введення військ у Москву. Звернення президента РРФСР Б. Єльцина “До громадян Росії”. Початок масових мітингів і демонстрацій у Москві. Арешт учасників ДКНС.

21 серпня – 1 вересня 1991 р. Проголошення незалежності Естонії, Латвії, України, Молдавії, Азербайджану, Узбекистану та Киргизії.

8 грудня 1991 р. Заява президента РРФСР Б. Єльцина, президента України Л. Кравчука та голови Верховної Ради Білорусії С. Шушкевича про припинення існування СРСР та створення Співдружності незалежних держав (СНД).

25 грудня 1991 р. Заява М. Горбачова про відставку з поста президента СРСР.

25 грудня 1991 р. перейменування РРФСР на Російську Федерацію.

2 січня 1992 р. Початок економічних реформ у Росії.

1 лютого 1992 р. Російсько-американська декларація про завершення “холодної війни”.

31 березня 1992 р. Підписання федеративного договору про розмежування повноважень між федеральними органами та органами республік (підписали всі республіки, окрім Татарстану і Чечні).

Березень–вересень 1993 р. Конституційна криза в Росії. Протистояння між президентом Б. Єльциним та Верховною Радою Російської Федерації (очолювана О. Руцьким та Р. Хасбулатовим).

2–4 жовтня 1993 р. Збройний конфлікт між прихильниками російського парламенту та вірними президенту військами. Штурм

будинку Верховної Ради Російської Федерації. Арешт О. Руцького, Р. Хасбулатова та ін.

12 грудня 1993 р. Вибори до Ради Федерації та Державної Думи. Референдум про новий текст Конституції Російської Федерації. Створення в Росії президентської форми правління державою та двопалатної моделі роботи парламенту.

23 лютого 1994 р. Прийняття Державною Думою постанови про амністію за політичні й економічні злочини (поширилася на учасників подій серпня 1991 р. та вересня – жовтня 1993 р.).

28 квітня 1994 р. Початок підписання учасниками політичних сил і громадських рухів “Договору про суспільну згоду” (“Договор об общественном согласии”).

10 серпня 1994 р. З’їзд прихильників Д. Дудаєва у Грозному. Заклик до проголошення “священної війни” проти Росії.

10–12 грудня 1994 р. Введення в Чечню військ Міністерства оборони Російської Федерації. Початок Першої чеченської війни.

1 січня 1995 р. Штурм Грозного російськими військами.

17 грудня 1995 р. Вибори до Державної Думи.

3 квітня 1996 р. Підписання Угоди про створення Співдружності Росії та Білорусії.

4 липня 1996 р. Обрання Б. Єльцина президентом Російської Федерації на другий термін.

Серпень–вересень 1996 р. Переговори й підписання угоди про мирне врегулювання ситуації у Чечні.

2 квітня 1997 р. Договір про Союз Росії та Білорусії.

27 травня 1997 р. Підписання базового документа про взаємини, співробітництво і безпеку між Росією та НАТО.

31 травня 1997 р. Президент Росії Б. Єльцин та президент України Л. Кучма підписали “Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”.

Лютий – грудень 1998 р. Економічна криза в Росії (дефолт 17 серпня). Почергова зміна прем’єр-міністрів В. Чорномірдіна, С. Кириєнка, Є. Примакова.

7 серпня 1999 р. Чеченські військові загони, очолювані Ш. Басаєвим, вторглися на територію Дагестану.

30 вересня 1999 – 15 квітня 2009 р. Друга чеченська війна.

31 грудня 1999 р. Президент Росії Б. Єльцин подав у відставку за станом здоров’я.

7 травня 2000 р. Президентом Російської Федерації обрано В. Путіна.

12 серпня 2000 р. Загибель російського підводного атомного човна К-141 “Курськ”.

2000–2005 рр. Боротьба за усунення великого капіталу (олігархів) з російської політики (“справи” Б. Березовського, В. Гусинського, М. Ходорковського та ін.). Вихід Росії з економічної кризи, виплата зовнішніх і внутрішніх боргів. Проведення пенсійної, земельної, банківської реформ, монетизація пільг.

23–26 жовтня 2003 р. Захоплення чеченськими терористами заручників-глядачів мюзиклу “Норд-Ост” у театральному центрі на Дубровці в Москві.

14 березня 2004 р. В. Путіна обрано президентом Росії на другий термін.

Вересень 2004 р. Внесення змін до виборчого законодавства. Запровадження пропорційної виборчої системи виборів до Державної Думи. Ліквідація виборності губернаторів у регіонах Росії.

5 вересня 2005 р. Оголошення В. Путіним 4 загальнодержавних проектів спрямованих на покращення соціальної ситуації в російському суспільстві – “Здоров’я”, “Освіта”, “Житло”, “Розвиток АПК (агропромислового комплексу).”

2 березня 2008 р. Президентом Російської Федерації обрано Д. Медведева. Російський уряд очолив В. Путін.

Червень 2008 р. – грудень 2009 р. Світова економічна криза (рецесія). Падіння світових цін на нафту та природний газ. Погіршення економічної ситуації в Російській Федерації і повільний вихід з рецесії.

7–14 серпня 2008 р. Воєнний конфлікт між Російською Федерацією та Грузією. Введення російських військ до Абхазії та Південної Осетії.

31 грудня 2008 р. Вступили в дію зміни до Конституції Російської Федерації про збільшення термінів президентських та парламентських повноважень.

28 листопада 2009 р. Президенти Росії (Д. Медведев), Білорусії (О. Лукашенко) та Казахстану (Н. Назарбаєв) підписали в Мінську договір про створення в межах їхніх держав єдиного митного простору в рамках Митного союзу.

8 квітня 2010 р. Підписання президентом Російської Федерації Д. Медведевим та Президентом США Б. Обамою у Празі “Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь”.

21 квітня 2010 р. Підписання між президентом Росії Д. Медведевим та президентом України В. Януковичем т. зв. “Харківських домовленостей” – низки договорів для врегулювання російсько-українських взаємин. Серед них важливе місце зайняла угода про продовження терміну перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі до 2037 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПРОГРАМА КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ».....	5
ЗМІСТОВІ МОДУЛІ	7
ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ	13
ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»	35
ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	38
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ».....	46
ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ	47
ПИТАННЯ РУБІЖНОГО КОНТРОЛЮ	48
З КУРСУ «ІСТОРІЯ СРСР ТА РОСІЇ»	48
ФОРМИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	51
ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ОСНОВНИХ ПОДІЙ ІСТОРІЇ СРСР ТА РОСІЇ ВІД 1917 Р. – ДО ПОЧ. ХХІ СТ.	55

Наукове видання

Андрєєв В. М., Капарулін Ю. В.

ІСТОРІЯ РОСІЇ ТА СРСР

Навчально-методичний посібник

Корректор – Е.М. Белякова
Верстка – Н.Н. Ковальчук

Підписано до друку 30.04.2015. Формат 60x84/16.
Гарнітура Bookman Old Style. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум.-друк. ар. 3,95. Наклад 100 прим.
Замовлення № 0615-05.

Надруковано: ФОП Головка О.А.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4871 від 24.03.2015.